ЧЫЛА ЭЛЛАСЕ ПРОЛЕТАРИЙ-ВЛАК, УШНЫЗА!

МАРИЙ КОММУНА

1918 ий 1 октябрь годсек лектеш

КПСС Марий обкомын, МАССР Верховный Советын да Министр-влак Советын органышт

№ 11 (18393) | 1990 ий 13 январь, шуматкече | Акше 3 ыр

РЕСПУБЛИКЫН ТЫРШЫМАШЫЖЕ — ЭЛЫН ТЫРШЫМАШЫЖЕ

М. С. Горбачевын Литовский ССР-ыште лиймыже

ВИЛЬНЮС, 11 январь. (ТАСС-ын спецкоржо). Таче Литовский ССР-ын столицышкыже КПСС ЦК-н Генеральный секретарьже, СССР Верховный Совет Председатель М. С. Горбачев толын. Аэропортышто тудым КПСС ЦК Политбюро член, КПСС ЦК секретарь В. А. Медведев, КПСС ЦК Политбюро член, СССР Министр-влак Совет Председательын первый заместительже, СССР Госплан председатель Ю. Д. Маслюков, КПЛ ЦК-н первый секретарьже А. Бразаускас, КПЛ ЦК-н (КПСС платформышто) секретарьже М. Бурокявичюс, республикысе Верховный Совет Президиум Председатель В. Астраускас, Литовский ССР Министр-влак Совет Председатель В. Сакалаускас вашлийыныт.

Вильнюсышто илыше-влак Совет Союзысо Коммунистический партийын Литовский мландыш толшо лидержым, Совет государствым вуйлатышым шокшын саламленыт.

М. С. Горбачев дене пырля КПСС ЦК секретарь, «Правда» газетын тӱҥ редакторжо И. Т. Фролов чоҥештен толын.

* * *

Совет Литвасе шемер-влак М. С. Горбачевын толмыжым вученыт. Тидын вашеш [illegible] пашазе ден элысе труженик, студент ден творческий интеллигенцийын представительже-влак КПСС ЦК-н декабрьыште лийше Пленумжын участникше-влак дене вашлийыныт. Тиде Пленумышто КПЛ-ын XX съездше деч вара Литвасе Компартийыште ышталтше положенийым, республикысе общий ситуацийым каҥашен. Вильнюсышто, Литван тӱрлӧ районыштыжо шӱмчон почын мутланымаш лийын, тудын цельже тыгай: коммунист-влакын вийышт [illegible]

тынар раш луктын каласенна, тыге палемдынем ыле: шкенан цельнам чаткан ужын моштымаш мыланна кызыт моткоч кӱлешан.

Виргилиус Зигмантовичюс, сельский культура пӧртын директоржо: Ме чыланат у мышлений нерген ойлена да ойлена, Михаил Сергеевич, тидыже мом вара ончыкта? Нине мутым реальный содержаний дене пойдарашат кӱлеш вет.

М. С. Горбачев: Тендам, самырык еҥым тиде йодыш тургыжландара, тидым мый сайлан шотлем. Вет, тӱрыснек налмаште тидыже совет калыкын, элысе чыла калык-влакын пӱрымашышт дене кылдалтын. Да те нине йодышлан чын вашмутым муаш шонеда гын, мый тидыжым кок пачаш саламлем. Айста вашмутым пырля кычалаш да ышталтше ситуацийым пырля умылаш тыршена. Тидыже тыгодымак мемнан пырля ыштышаш мӧҥгысӧ заданийна лиеш манын шотлаш тӱҥалына. Молан манаш гын, площадьыште ме чыла йодышлан вашештен огына керт.

Тыгеракын, икымше. Ме кӧ тыгай улына? Кеч-могай республикыште да кажне гаяк поселкышто чыла национальностьын представительышт илат. Адакшым эсогыл Литваште, кушто литовецлакын удельный висаш эн кугу, садиште 20 процент — тиде тыгаяк праван еҥ-влак улыт. А мемнан эл мучко кызыт шкеныштын национальный территорийышт деч ӧрдыжтӧ 60 миллион утла еҥ ила. Тева ынде тендан йодышдам уэш каласена: ме ӧрдыжкӧ каена, ме нине кышкареш тӱкылалтына, ме молын деч ойырлен илена, а кузе нине еҥ-влаклан лийман, нуным пӱрымашышт могай лийшаш? Польшыштат тиде йодышым пуат. ФРГ-ыштат Юл куиде- [illegible]

мын вияҥденна да вераҥден толынна. Мемнан дене пашам тыге шеледымаш вияҥ толын: мутлан, Узбекистан мыланна чылалан хлопокым пуэн шогышашлан шкенжын уло мландыжым кучылтеш. А вет тудо вӱдыжтарыме мландыште шӧрым да моло ял озанлык продукцийым ыштен налын кертеш ыле. Теве сэде специализацият. А ынде тендан «Сигмам» налына. Полташ-влак, тендан дене пырля мемнан Литваште эллан уникальный икмыняр завод верланен. Тидыже сай але уда, кызыт тидын нерген ойлаш огына тӱҥал. Но кызыт нуным кокла гыч иктыже чарнен шогалеш гын, пӱтынь эл удар ышталтмым шижеш.

Мый тендам чыладам, умбакыже каласен М. С. Горбачев, погынышо еҥ-влакым, тыге ӱшандарынем: мемнан ойырен налме линийна шуко йодышым решатлымым авалта: социализмын, пӱтынь обществын да, конешне, федерацийын пӱрымашыштым — вес семын каласаш гын, Союзышто илыше чыла калык-влакын ончыкылыкыштым авалта. Ме тыге шотлена: лач перестройка тыгай средам ыштен, могайыштыже чыла нине йодышлам тургыжланыде каҥашен да тидлан ӱшанен кертына: тыйын шеҥгелнет ала-кӧ огеш шого да эрла мут кучаш шогалтышашлан [illegible] лышашлан ойлыметым нигӧ возен огеш нал. Тиде перестройкын первый да эн тӱҥ сеигенамашыже: таче ме чыла йодышым элын, ответственностьым умылен, серьезын каҥашен кертына. Чын, муторгаж деч посна, таратен шогымо деч посна кызытат огеш эрте. Но, мыйын шонымаште, кеч-мо гынат тӱҥжӧ рӱдӧ верым налеш: шке илышнан чыла могыржым нимом шылтыде каҥашаш мемнан йонна уло.

марте лийдыме самостоятельность, политический да экономический самостоятельность корно дене кайыман. Тыгай самостоятельностьышто икте гына предельш савырнен кертеш: тудо шаланымашке, автаркийыш, моло деч ойырлен шогымашкыже кондо, вет тидыже чыла тӱрлӧ кыл кучымашым — айдеме семын кыл кучымашым, экономический, социальный, научный кыл кучымашым — пытара. Южо еҥже Литван могай лиймыжым монден. А мый ушештараш тоштам. Хуторян-влак, ида ӧпкеле. Тиде тендан калыкын лӱмнержым ок волто, тунам пӱтынь эл кресаньык эл лийын. Да ончалза кызытсе Литвам. Тудо тӱҥ гычак ваштал̆тын. Но раш, тугай жап толын шуын, кунам кеч-могай моло калык, пӱтынь эл семынак, республикылан кокымшо шӱлыш кӱлеш. Айста ты шотышто тыршаш тӱҥалына.

Эше ик фактым ушештарем: революций деч ончычсо Литваште 57 процент иностранный капитал лийын. А мыланна ойлат: самостоятельность, самостоятельность. Тиде, паледа мо, изишак демагогий пушан. Тек огыт ӧпкеле, мый факт-влак дене пӧртылам. Колониальный системым шалатыме деч вара 40 ий эртен, тунам шуко государство политический самостоятельностьым налын. Но нучо самостоятельный лийын огытыл, манаш лиеш, да кызытат тыгай огытыл. Нуно сырьем пуэн шогышо куидем лийыныт да кызытат лийын кодыт. Ресурсым шулдо ак дене налыт да паша вийым шулдын эксплуатироватлат. А метрополийлаште сайын илаш йоным ыштат. Садене кӧ кызыт мемнан элыште кылым кӱрышташ, иктаж-могай республикым, ик калыкым шолыш шогышо агурыш кудалташ шона гын, мый, йолташ-влак, [illegible]

представительыштат шукын улыт. Предприятийыштын пашазе, Литваште ышталтше куштылго огыл ситуаций чылаштым ик семынак тургыжландарат.

Тиде предприятийыш миен коштмаш тева мом эше ик гана пеҥгыдемден ончыктен: кеч-куш миен коштмаште Генеральный секретарьлан еҥ-влак дене вашлиймаш да мутланымаш эн кӱлешаныш савырна. Тудо пашазе, инженер-влак дене мутланымашке кугу кумылын ушнен, нуным шонымашыштым, йодышыштым тӱткын колыштын, шке позицийжым арален, ӱшандарен ойлен, келшен огыл — ӱчашен, умылтарен. Да тыге чучеш: тыге вашлийын мутланымыж дене жап нергенат монден. Коштмо расписанийже пужлен. Но тидыже очыни, тугай случай, кунам тыгай нарушенийже кок могырланат пайдале лийын.

Заводской проходнойын турникетше деч вара Михаил Сергеевичым совым рӱжге кырен да саламлыме мутым ойлен вашлийыныт. Погынышо-влак нуным дек толмылан таум каласеныт. М. С. Горбачев топливный насосым погымо цехла да механический цех мучко эртен. Паша, илыш-йӱла условий, профессионально кушмо йӧн, моральный климат, национальный отношений — теве могай тӱҥ тема-влакым тарватыме пашазе-влак Т. Тумас, Л. Адамович, И. Миллем, С. Смола, В. Гражданов да молын дене мутланыме годым. Мутланыме еҥ-влак коклаште литовский, польский, белорусский, руш национальность-влакын представительышт лийыныт. Тидыже — ты пашаче коллективын да тыгак моло пашаче коллективын ик эн тӱҥ ойыртемышт. Литва — шуко национальностян республика. Нашей-влак коклаште [illegible]

1989 ИЙЫСЕ ОШКЫЛ

Статистикын Марий республиканский управленийже увертара

РЕСПУБЛИКЫСЕ предприятий, организаций, колхоз да совхоз-влакын 1989 ийыште ыштыме пашаштым иктешлыме.

Республикысе промышленность продукцийым колтымо шотышто договорный обязательствым 97,1 процентлан шуктен. 1988 ийыште 98,3 процентлан шуктен ыле.

Договорный дисциплиным 15 промышленный предприятий (объединений) пудыртен. Нуно 46,2 миллион теҥгеаш продукцийым колтен шуктен огытыл. 1988 ийыште 26,6 миллион теҥгеаш продукцийым колтен шуктымо огыл ыле. Тидын шотышто ончычсо семынак «Марихолодмаш» да инструментальный производственный объединений-влак, чодыра машиностроений завод, «Волжск» МПДО, Козьмодемьянскысе сплавной контора, Юринысе валяльно-войлочный комбинат да молат почеш кодыныт.

Таҥгастарыме оптовый ак дене шотлымаште продукцийын (пашан, услугын) кугытшо 1988 ийысе дене таҥгастарымаште 4,6 процентлан ешаралтын, паша лектыш 6,8 процентлан кугемын. Планым кузе темымым чын аклышашлан тева мом шотыш налаш кӱлеш: вичияш план почеш 1989 ийыште ыштен лукмо продукций 1988 ийысе дене таҥгастарымаште 9,1 процентлан да паша лектыш 6,4 процентлан ешаралтшаш ыльыч.

1989 ийыште калыклан кучылташ розничный ак дене шотлымаште 711 миллион теҥгеаш сатум (тышке алкоголян напитке ок пуро) ыштен лукмо. 1988 ий дене таҥгастарымаште калыклан кӱлшӧ сатум 10,5 процентлан шукырак ямдылыме.

Калыклан кӱлшӧ сатум ямдылыме шотышто талукаш план 50 миллион теҥгелан эртарен темалтын. «Марихолодмаш» объединений, Юринысе валяльно-войлочный комбинат планым темен огытыл.

1989 ийыште чыла тӱрлӧ категориян озанлык-влак государствылан 88 тӱжем тонн вольык ден сурт кайык шылым, 273,5 тӱжем тонн шӧрым, 189,2 миллион мунным, 191 тонн межым ужаленыт. Чыла тӱрлӧ вольык продукций шотышто государственый заказ шукталтын. 1988 ийысе дене таҥгастарымаште вольык ден сурт кайык шылым 3,2 тӱжем тоннлан да шӧрым 17,4 тӱжем тоннлан шукырак ужалыме.

Туге гынат Шернур районысо озанлык-влак государствылан шылым, Юрино районысо совхоз-влак шӧрым ончылийсе деч шагалрак ужаленыт.

Республика мучко 52 озанлык вольык ден сурт кайык шылым ончылийсе деч 1,8 тӱжем тоннлан да 31 озанлык шӧрым 3,2 тӱжем тоннлан шагалрак ужаленыт. Муным 1988 ийысе деч 8,1 миллионлан шагалрак ужалыме. Муным ужалыме шотышто «Горномарийский», «Волжский», «Советский» сурт кайык фабрика-влак, «Азановский» совхоз парымеш кодыныт.

Государственный централизованный капитальный вложений да предприятий ден организаций-влакын фондысо оксашт кӱшеш 514,1 миллион теҥгеаш тӱҥ фондым пашаш колтымо (тышке тугай производственный куат-влакат пурат, кушто объектым приниматлыме нерген актым подписатлыме, но але пеҥгыдемдыме огыл). Талукаш заданийым 106 процентлан шуктымо. 1988 ий дене таҥгастарымаште тӱҥ фондым 9 процентлан шукырак пашаш колтымо. 526,8 миллион теҥге государственный централизованный капитальный вложенийым да предприятий ден организаций-влакын фондысо оксаштым кучылтмо (тидыже талукаш лимитын 105 процентше лиеш), тидын шотыштак 319,3 миллион теҥгеаш (104 процент) строительно-монтажный пашам шуктымо. 1988 ий дене таҥгастарымаште капитальный вложенийын да строительно-монтажный пашан кугытышт 1 да 9 процентлан ешаралтын.

Республикысе строительный организаций-влак шке вийышт дене 288,4 миллион теҥгеаш, але ончылийсе деч 2 процентлан шукырак, подрядный пашам шуктеныт. Талукаш программа 103 процентлан шукталтын.

Финансированийын чыла тӱрлӧ источникше кӱшеш (тышке потребительный кооперацийын оксаже ок пуро) чумыржо 461,2 тӱжем квадратный метр илыме верым чоҥен шуктымо, талукаш планым 104 процентлан темыме. 1988 ий дене таҥгастарымаште илыме пӧртым 1 процентлан шукырак чоҥымо.

7095 ученический веран общеобразовательный школ, 3120 веран йоча дошкольный учреждений, 95 койка пурыман больница, смена еда 1020 еҥым ончаш ситыше амбулаторно - поликлинический учреждений, 720 ученический веран профессионально-технический учебный заведений, 1280 веран клуб ден культура пӧрт-влакым пашаш колтымо. Республика мучко налмаште социальный сферысе объект-влакым чоҥымо шотышто талукаш план темалтын.

Государственный ден кооперативный торговлын предприятийже-влак план почеш 843 миллион теҥгеаш сатум, тидын шотыштак 155 миллион теҥгеаш алкоголян напиткым, ужалышаш ыльыч. Чынжым гын 903,9 миллион теҥгеаш сатум, тидын шотыштак 160,9 миллион теҥгеаш алкоголян напиткым ужалыме. Рыночный фонд почеш государственный ресурс гыч шуко сатум ситарен колтымо огыл гынат, розничный товарооборот план 60,9 миллион теҥгелан эртарен темалтын.

«Фармаций» объединенийым шотыш налаш огыл гын, государственный ден кооперативный торговлысо чыла торгайыше организаций планым тӱҥ шотышто темен.

Окса тӱлыман 117,3 миллион теҥгеаш, але ончылийсе деч 7,5 процентлан шукырак, услугым пуымо. Планым 105,9 процентлан темыме.

...ный комбинат планым темен огытыл.

1989 ийыште чыла тӱрлӧ категориян озаплык-влак государствылан 88 тӱжем ...

...шам шуктымо. 1988 ий дене таҥастарымаште капитальный вложенийын да строительно-монтажный пашан кугытшт 1 да 9 процентлан ешаралтын.

Республикысе строитель...

...ным тӱр шотышто темен.

Окса тӱлымаш 117,3 миллион теҥгеаш, але ончычсо ийсе деч 7,5 процентлан шукырак, услугым пуымо. Планым 105,9 процентлан темыме.

Вильнюсышто илыше-влак Совет Союзысо Коммунистический партийын Литовский мландыш толшо лидержым, Совет государствым вуйлатышым пискын саламленыт.

М. С. Горбачев дене пырля КПСС ЦК секретарь, «Правда» газетын тӱҥ редакторжо И. Т. Фролов чӱчешт тольын.

* * *

Совет Литвасе шемер-влак М. С. Горбачевын толмыжым вученыт. Тидын нерген январьысе икмыняр кече жапыште пашазе ден ялысе труженик, студент ден творческий интеллигенцийын представительже-влак КПСС ЦК-н декабрьыште лийше Пленумжын участникше-влак дене вашлийыныт. Тиде Пленумжо КПЛ-ын XX съездше деч вара Литвасе Компартийыште ышталтше положенийым, республикысе общий ситуацийым каҥашен. Вильнюсышто, Литван тӱрлӧ районыштыжо шӱм-чон почын мутланымаш лийын, тудын цельже тыгак: коммунист-влакын вийыштым иктыш ушаш, тӱрлӧ общественный движенийын позицийыштым сайын шымлаш. Республикыште шукын тыге шотлат: кызыт литовец-влаклан эмоций да ваш-ваш ӧпке мутым ойлаш тыршымаш огыл, а, чылажымат шотыш налын, илышым аклымаш, суверенный союзный республика-влакын федерацийыштым уэмдымашке виктаралтше чыла тӱрлӧ ошкыл кӱлыт.

Литваште эрдене лекше чыла газет тачe М. С. Горбачевын тышке толмыжлан комментарийым пуэныт. «Тиеса» тиде визитым исторический событий манеш. Мемнан деке тӱнян ик эн кумдан палыме, тачe пеш чот кӱлешан у мышлений идейым пуышо деятель толеш, воза газет «Лӱмнернам арален кодена» письмаште. Тудо ответственный жапыште — калыкын политически да духовно уэш виянгаш тӱҥалме жапыште толеш.

Аэропорт гыч М. С. Горбачев Литван столицыштыже В. И. Ленин лӱмеш площадьыш вигак тарванен. Вильнюсышто илыше тӱжемле еҥ площадьыш погынен. Олаште шошымсо гай игече шога. Сӧрал сквер лум деч эрнен, тудын йыр тошто писте-влак кушкыт. Писте литовец-влаклан рушлаҥ куэ семынак шергакан, сандене «Вильнюсышто уэш писте пеледеш» муро тыште руш куэлан пӧлеклалтше муро семынак сайын палыме.

М. С. Горбачев машина гыч лектеш, тудым погынышо-влак саламлен вашлийыт. Тудо В. И. Ленинлан памятник дек пеледышым пышта, вараже площадьыште погынышо еҥ-влак дек ошкылеш.

Йӱк: Поро кече, мемнан мландыш толмыда дене!

Йӱк: Тендам тыште вучышна, Михаил Сергеевич!

М. С. Горбачев: Мыят тендан дене вашлиймашым вученам. Мемнан тӱшка пашанам кузе сайынрак ыштышаш нерген пырля шонкалаш тӱҥалына, тиде пашажым ме пырля тӱҥалынна, тиде пашалан кӧра пӱтынь тӱня движенийыш толын. Тыгай татыште, кунам ме шкенан пӱтынь илышнам пужен ышташ, саемдаш тӱҥалынна, кунам ме икте-весылана шке шонымашнам ...ля кычалаш да ышталтше ситуацийым пырля умылаш тыршена. Тидыже тыгодымак мемнан пырля ыштышаш мӧҥгысӧ заданийна лиеш манын шотлаш тӱҥалына. Молан манаш гын, площадьыште ме чыла йодышылан вашештен огына керт.

Тыгеракын, икымше. Ме кӧ тыгай улына? Кеч-могай республикыште да кажне гане поселкышто чыла национальностьын представительже илат. Адакшым эсогыл Литваште, кушто литовец-влакын удельный висаже эн кугу, садикте 20 процент — тиде тыгаяк праван еҥ-влак улыт. А мемнан эл мучко кызыт шкенынштын национальный территорийышт деч ӧрдыжтӧ 60 миллион утла еҥ ила. Теве ынде тендан йодышдам уэш каласена: ме ӧрдыжкӧ каена. ме шке кышкареш тӱкылалтына, ме молын деч ойырлен илена, а кузе нине еҥ-влаклан лийман, нунын пӱрымашышт могай лийшаш? Польшыштат тиде йодышым пуат. ФРГ-ыштат Юл кундемысе немыч-влакын пӱрымашышт нерген йодыштыт. Тидын дене келшена але уке, но вет чыланат чак кылдалтше улына. Адакшым ме тендан дене пырля федераций семын эше иленжат огынал. Ме унитарный государствыште иленна. А тушто шкаланже келшыше реальность ышталтын.

Йӱк: Но вет чыла тидлан кӧра экономика эҥгекыш логалеш...

М. С. Горбачев: Ме эше тиде тема дек пӧртылына. А кызыт айдеме нерген мутнам шуена. Ме айдеме шкаланже сайрак лиймым шижын шуктыжо да тыгай шижмашыже чыла еҥым авалтыже манын шонена. Шарналтыза, Украиныште руш йылме нерген йодышым шынден веле шуктышт, тидыже вигак шуко еҥын интересшым тарватыш. А вет Украиныште рушыжо — 15 миллион, пӱтынь Донбасс — руш, Харьков — руш, Крымыште 66 процентше руш. Шкеат ужыда, лозунгым луктын каласаш гына эше шагал, тудын шотышто эше шонкален налаш кӱлеш. Подписьым погымашат эше йӧным мумаш огыл. Налына Эстонийым. Тушто илыше-влак кокла гыч 40 процентше ожнысекак славян-влак лийыныт. Нуно тушто курым-курым дене иленыт. Да теве ынде Эстонийыште вес йылме дене мутланыман автономный район шочеш. А кенета Эстоний Совет Союз гыч лекме нерген йодышым шында гын, мо вара, ме кокыте шелалтмашеш кодына? Тиде корно йомдарымашке да вӱрым йоктарымашке конден кертеш.

Йӱк: Мемнан дене вӱр огеш лий...

М. С. Горбачев: А те ида вашке, мутланымаш честный лийшаш, тупиковый ситуаций деч посна, чонан организмым кӱзӧ але скальпель дене пӱчкеден ойыркалыме деч посна лийшаш.

Йӱк: Совет Союз шкеже перестройка кӱштымӧ семын огеш вашталт тол гын, кузе лияш?

М. С. Горбачев: Ом келше, ме перестройка пашаште ончыко тошкалына. Тиде йодышлан кӧра мый перестройкын вес темыжк дек — экономика дек — куснем. Ме производительный вийым унитарный государствысе се... ойыре! нелме линийна шуко йодышым решатлымым авалта: социализмын, пӱтынь обществын да, конешне, федерацийын пӱрымашыштым — вес семын каласаш гын, Союзышто илыше чыла калык-влакын ончыкылыкыштым авалта. Ме тыге шотлена: лач перестройка тыгай средам ыштен, могайыштыже чыла нине йодышлам тургыжланыде каҥашен да тидлан ӱшанен кертына: тыйын шеҥгелет ала-кӧ огеш шого да эрла мут кучаш шогалтышашлан да иктаж-мо шотышто титаклышашлан ойлыметым ниго возен огеш нал. Тиде перестройкын первый да эн тӱҥ сеҥен налмашыже: тачe ме чыла йодышым эплын, ответственностьым умылен, серьезын каҥашен кертына. Чын, муторгаж деч посна, таратен шогымо деч посна кызытат огеш эрте. Но, мыйын шонымаште, кеч-могынат тӱҥжӧ рӱдӧ верым налеш: шке илышнан чыла могыржым нимом шылтыде каҥгашаш мемнан йӧнна уло.

Вес могырым, перестройка тунам гына илен кертеш, кунам федераций шкеже вашталтеш, еҥ-влакын шкем шижмашышт вашталтеш. Те шарнеда, ме социально-экономический писеммаш гын тӱҥгална да ужна: тудо юж деч посна кодеш. Ондак политический системын йодышлажым решатлаш кӱлеш улмаш, да ме нуным решатлаш тӱҥальна. Да тидыже моткоч кӱлешан: наций-влак коклаcе отношенийын проблемылаж нерген мондымаш огыл. Мый тидлан пеҥгыдын ӱшанем: федерацийын положенийжым, кажне республикын да кажне калыкын положенийыштым вашталтымек гына, национальный ойыртем шотышто конфронтаций лийын кертмым пытараш лиеш. Те ончалза: Эстонийыште, Молдавийыште справедливостьым умылымаш деч пьорт гына кораҥмаш тугайыш шуктен, ситуацийым тынар лӱдыкшын пӱсемден. Мемнан коклаcе отношенийыш аламогай йӱштӧ юж пураш тӱҥалмым те, очыни, шкеат шижын шогеда. Перестройкым тидлан тӱҥалынна мо вара? Уке! Тугеже федерацийыште перестройка пашам тугела ыштен толаш, тудын рольжым да чыла республикын, чыла калык-влакын положенийыштым тугела вашталташ кӱлеш, кунам чылалан начар огыл, а сайрак лиеш.

Изи але кугу калык — чуно тӧр праван улыт. Кеч-мыняр изи лиеш гынат, калыкын пӱрымашыжым шотыш налде кодаш огеш лий, тиде — пеш лӱдыкшӧ да ончыкылыкдымо политика, йолташ-влак. Вет тендан денат тыште кеч-могай калык лийже — белорус, поляк, украинец — кажныже тиде мландыште, кушто нуно шочыныт да илат, шке икшывыштын пиалыштлан ӱшанат. Тиде мландыште чылажымат тиде калыкын участвоватлымыж дене ышташ кӱлеш. Да тудлан иктаж-мо огеш келше гын, вес политика нерген, вес тӱрлӧ мера нерген шонаш кӱлеш. Еҥ-влак тиде мландыште оза улмыштым шижын кертышт манын, экономикыште веле огыл, тыгак культурышто, йылмыште, политический процесслаште тыге ыштыман.

Мемнан федерацийнаже у тӱсшӧ лач тыгай лийшаш. Тыште кумда политический самостоятельность, але... лан кокымшо шӱлыш кӱлеш. Айста ты шотышто тыршаш тӱҥалына.

Эше ик фактым ушештарем: революций деч ончыч Литваште 57 процент иностранный капитал лийын. А мыланна ойлат: самостоятельность, самостоятельность. Тиде, паледа мо, изишак демагогий пушан. Тек огыт ӧрь келе, мый факт-влак дек пӧртылам. Колониальный системым шалатыме деч вара 40 ий эртен, тунам шуко государство политический самостоятельностьым налын. Но нуно самостоятельный лийын огытыл, макаш лиеш, да кызытат тыгай огытыл. Нуно сырьем пуэн шогышо кундем лийыныт да кызытат лийын кодыт. Ресурсым шулдо ак дене налыт да паша вийым шулдын эксплуатироватлат. А метрополийлаште сайын илаш йӧным ыштат. Сандене кӧ кызыт мемнан элыште кылым кӱрышташ, иктаж-могай республикым, изи калыкым шолыч шогышо агурыш кудалташ шона гын, мый, йолташ-влак, тиде политикыште участвоватлаш ом тӱҥал. Мый весым доказыватлаш тӱҥалам, мо шотышто пеҥгыдын ӱшанем. Мыланна шкенан Союзна шотышто шонкален налаш кӱлеш: тидыже Российланат, Литваланат, Украиналанат, Арменийланат кӱлешан. Элын кызытсе руководствыжо да ончыкылык руководствыжо ты шотышто пырля шонкалаш эше утларак кумылан лиеш.

Йӱк: Михаил Сергеевич, молан Компартий нерген нимом ышда каласе.

М. С. Горбачев: Компартий нерген. Ме перестройкын сложный йодышыжо-влакым решатлыме корным федерацийым уэмдыме негызеш интеграционный, кооперационный процесслам арален кодымаште ужына гын, ме экономический, интеллектуальный сотрудничествыш кондышо у корным кычалына гын, партий пӱтынь обществым, элым децентрализоватлыме годым чылажымат цемент семын ушен шогышо, чак чумырышо вий лийын кодеш. Да тыге каласымыже Литвалан веле огыл келшен толеш. Партий чыла процессым келгын шонкален налшаш, нине цельыш шумаште еҥ-влакын интересыштым иктыш ушен шогышаш. Сандене мый самостоятельность верч, эн кумда самостоятельность верч шогем, тидыже тӱрыснек тыгак. Йодышым илыш шкежак шынден. Январьыште ме шкенан программный документыштына шуко уым каласена, тудым партий каҥашаш тӱҥалеш. Тыгеракын, мый эн кумда самостоятельность верч шогем, но тидыже КПСС гыч ӧрдыжкӧ лекде ышталтшаш.

В. И. Ленин лӱмеш площадьыште, Т. Шевченко уремыште Вильнюсышто илыше-влак дене М. С. Горбачевын шӱм-чон почын мутланымашыже шагат утла шуйнен. Вараже тудо топливный аппаратура производственный объединенийыш каен. Тиде предприятийын продукцийжым элыште тракторым ыштен лукшо шуко конвейерыште палат да вучат. Тыште шуко национальностян коллектив пашам ышта: 30 процентше поляк, 29 процентше литовец, 20 процентше руш, белорус-влакын да моло национальностьын ... рушевийже кок могырланат пайдале лийын.

Заводской проходнойын турникетше деч вара Михаил Сергеевичым совым рӱжге кырен да саламлыме мутым ойлен вашлийыныт. Погынышо-влак нунын дек толмылан таум каласеныт. М. С. Горбачев топливный насосым погымо цехла да механический цех мучко эртен. Паша, илыш-йӱла условий, профессионально кушмо йӧн, моральный климат, национальный отношений — тевe могай тӱҥ тема-влакым тарватыме пашазе-влак Т. Тӱмас, Л. Адамович, И. Миллем, С. Смола, В. Гражданов да молын дене мутланыме годым. Мутланыме еҥ-влак коклаште литовский, польский, белорусский, руш национальность-влакын представительышт лийыныт. Тидыже — ты пашаче коллективын да тыгак моло пашаче коллективын ик эн тӱҥ ойыртемышт. Литва — шуко национальностян республика. Наций-влак коклаште сырен илыме шӱлышым ылыжташ, шовинистический кумылым ылыжташ лийдыме нерген мутланыме. Литван перестройка корно дене сайын ончыко каен кертме негыз — могай национальностян улмым ончыде, республикыште илыше чыла еҥ-влакын келшымаштышт да чак чумырген шогымаштышт. палемдыме мутланыме годым.

Ик мутланымашке ушнымыж годым А. Бразаускас тӱҥ национальностян огыл ӱдырамаш пашазын ончыкылык шотышто тургыжланымаш, шӱм-чоным нултымо нерген ойлымыжлан тыгерак вашештен: «А молан тургыжланашыже? Шкеат ужыда, ме вет тыге илена: кеч-могай национальностян еҥ лийже, эше иктымат эсогыл кӱч пале нарат сусыр-таш йӧным пуэн огынал». Нагорный Карабахысе семын вӱрым йоктарымашке шумо огыл, да тыгайыш шуаш эрыкым пуаш огеш лий, тиде темым умбакыже шуен заводышто пашам ыштыше поляк И. Ивашкевич. Но еҥ-влак тидым ик гана веле огыл палемденыт: республикыште шарлыше сепаратистский кумыл литовец-влак ден республикыште илыше моло национальностян еҥ-влак коклаcе отношенийым йӱкшыктарымашке конден.

Тургыжланымаш, очыни, республикыште ситуаций вашталт толмо нерген шонкалымаш дене кылдалтын, палемден М. С. Горбачев. Обстановкым начаремдаш огыл, а кузела саемдаш лийме нерген пырля шоналташ кӱлеш.

Мутланыше еҥ-влак Литвам, пӱтынь Союзым умбакыже виянгдыме корным кузела умылымыж нерген М. С. Горбачев деч шкеж дечак пален налаш шоненыт. Тудо шуко йодышлан вашештен. Но тидын нерген тудо кумдан да тичмашын пашаче коллективын представительже-влак ончылно ойлымыж годым каласкален. Пашаче коллективын представительже-влак заводысо культура пӧртын залышкыже пыштышын погыненыт.

Кастене Печать пӧртыштӧ М. С. Горбачев республикысе творческий да научный интеллигенцийын представительже-влак дене вашлийын.

Иошкар-Олаште, ВОС культура пӧртыштӧ верланыше избирательный участкыште агитационно-пропагандистский центр пашам ышташ тӱҥалын. Тудым Н. В. Пшеничникова вуйлата. Тыште сайлымаш нерген литературым, газет ден журнал-влакым чумырымо, телефон, телевизор улыт. Центрыште избиратель-влак шке йодышыштлан вашмутым кеч-кунамат налын кертыт.

СНИМКЫШТЕ: агитпроцентрым вуйлатыше Н. В. Пшеничникова да окружной избирательный комиссий гыч дежуритлаш толшо Н. И. Якимова.

И. Речкинын фотожо.

1990 ий 4 март — сайлымаш кече

ОКРУЖНОЙ ИЗБИРАТЕЛЬНЫЙ КОМИССИЙЛАШТЕ

Калык депутатыш кандидатлан регистрироватлыме

115-ше №-ан Медведево национально-территориальный избирательный округ деч РСФСР калык депутатым сайлыме шотышто окружной избирательный комиссий 11 январьыште лийше заседанийыштыже РСФСР калык депутатыш кандидатлан регистрироватлен:

Зиновий Алексеевич АНАНЬЕВЫМ. Тудо 1950 ийыште шочын, КПСС член, Звенигово район, Карл Маркс лӱмеш совхозын директоржылан ышта, Звенигово олаште ила;

Юрий Исаакович ЗУБКОВЫМ. Тудо 1947 ийыште шочын, КПСС член, агропромышленный комплексысе пашаеҥ-влак профсоюз Килемар райкомын председательжылан ышта, Килемар поселкышто ила;

Василий Ильич ИЛЬИНЫМ. Тудо 1941 ийыште шочын, КПСС член, Марий АССР калык образований министрлан ышта, Йошкар-Олаште ила;

Ипполит Иванович ЛОБАНОВЫМ. Тудо 1951 ийыште шочын, КПСС член, «Ленин корно» Курык марий райгазетын корреспондентшылан ышта, Козьмодемьянск олаште ила;

Геннадий Никонович ПЕТУХОВЫМ. Тудо 1936 ийыште шочын, КПСС член, Йошкар-Оласе совхоз-техникум (Медведево район) директорлан ышта, Йошкар-Олаште ила;

Виталий Иосифович РОМАНОВЫМ. Тудо 1931 ийыште шочын, КПСС член, Марий АССР Верховный Совет Президиумын председательжылан ышта, Йошкар-Олаште ила;

Виктор Павлович СТРЕЛЬНИКОВЫМ. Тудо 1937 ийыште шочын, КПСС член, Звенигово районысо «Новый путь» совхозын директоржылан ышта, Звенигово олаште ила;

Василий Александрович ФЕДОРОВЫМ. Тудо 1950 ийыште шочын, КПСС член, «Марийнефтепродукт» объединенийын генеральный директоржылан ышта, Йошкар-Олаште ила;

Геннадий Сергеевич ЩЕРБАКОВЫМ. Тудо 1951 ийыште шочын, КПСС член, «Марийсксельхозхимий» объединений председательын заместительжылан ышта, Йошкар-Олаште ила.

Окружной избирательный комиссий.

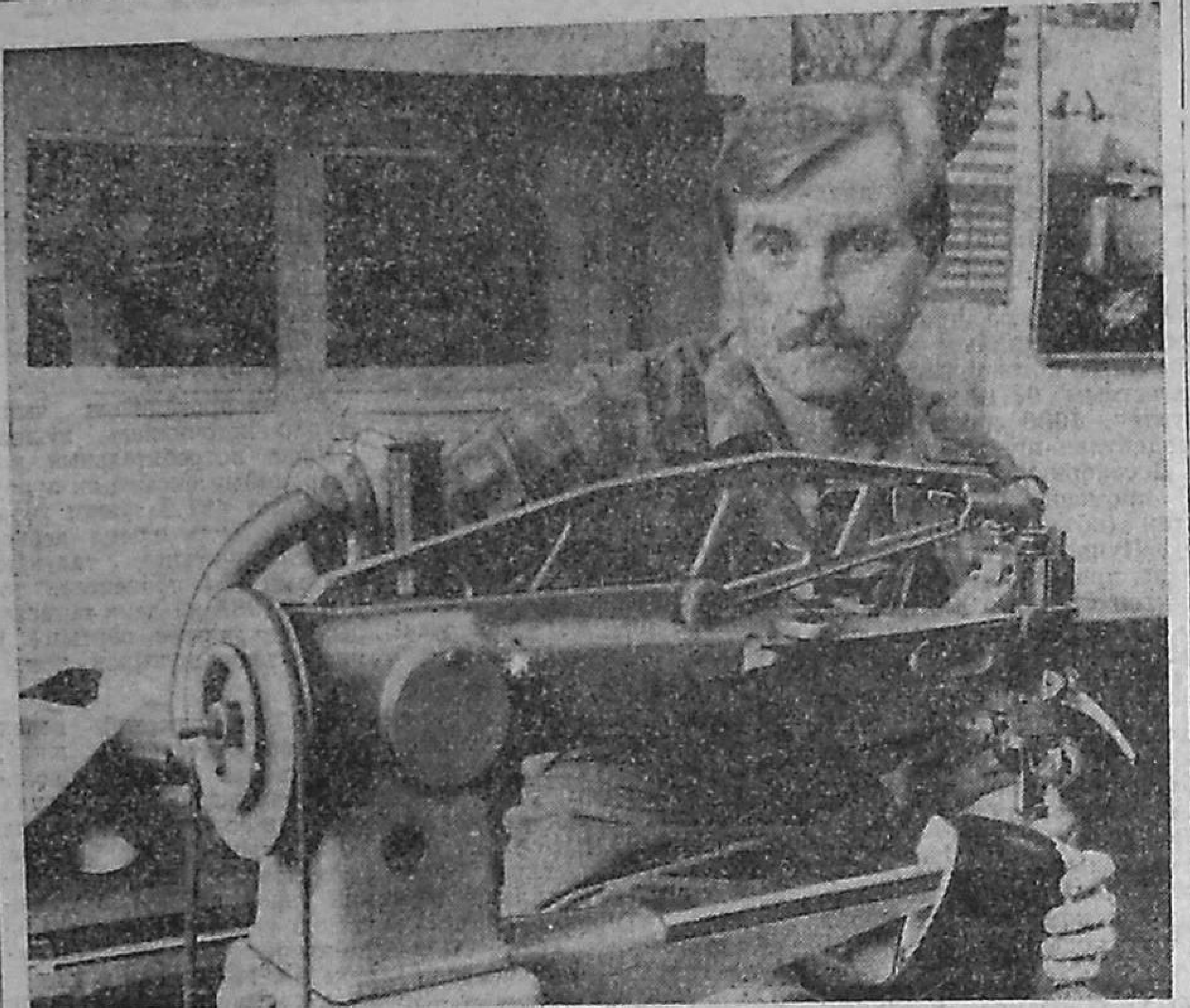

Кем ургызо манмеке, южо еҥ ала-мом шоналтен, шыргыжалеш. Тиде ик эн тошто профессий. Кызытат чапым йомдарен огыл. Мӧҥгешла, тудо нӧлтеш веле. Тидын нерген «Марийобувьбыт» объединенийыште ыштыше А. А. Степаненко раш каласен кертеш. «Сапожник» манын лӱмдылмыжым алакунам ожнак кемым ариктурек ургышо еҥ налын. Ынде начарын ыштыше моло профессиян еҥланат тудым тунамак тушкалтат.

А. А. Степаненко гай мастар еҥ заказчик деч ик ганат ӧпке мутым колын огыл. Тудын олмыктымо йолчиемым кидыш у гайымак налат. Мастар кем ургызын фотосӱретшым Йошкар-Олан Почет оҥаштыже ужаш лиеш.

СНИМКЫШТЕ: А. А. Степаненко.

Г. Федяковын фотожо.

Январь тӱҥалтыште республикысе туныктышо-влакын конференцийышт эртен. Конференцийыш погынышо-влак КПСС ЦК-н 1989 ий декабрьыште эртыше внеочередной Пленумжын итогшым каҥашеныт. Туныктышо-влак Литвасе Компартийыште пӱсем шогышо положений шотышто Пленумын пуымо политический акым да выводым пӱтынек сайлан шотлымыштым каласеныт.

Конференцийыште тыгак туныктымо да самырык еҥым чын корно дене воспитатлыме пашам у кӱкшытыш нӧлталме шотышто каҥашеныт, ончыклыклан корным рашемденыт.

Таче ме Звенигово районышто туныктышо-влакын январьысе педсоветышт гыч материалым темлена.

УШАН-ШОТАН АЛМАШТЫШ ВЕРЧ

Кузе тыршат Провой кундемысе туныктышо-влак? Тиде йодышым Звенигово роно вуйлатыше И. Ф. РОМАНОВА рашемдаш полша:

— КАНДАШЫМШЕ январьыште телымсе педсоветым эртарышна. Кодшо пел ийысе пашам иктешлыме годым ончыко тошкалмымат, ситыдымашнамат рашемдышна. Сай могырым теве мом палемдыман: тиде тунемме талукышто туныктышо-влакын программым шке семын лончылаш, шагат шот дене шеледаш эрыкым пуымо, тунемше-влакын шинчымашыштым аклымаште кугу процентым поктылмаш ок шижалт, мемнан отдел гычат кӱлеш-оккӱллан терген коштмаш уке. Школын сомылжым ме эн ончыч йоча-влаым воспитатлымаште, нуным кажныжым посна мастарлыкыш...

— Тӱрыс налмаште, ончычсо тыгаяк жап дене таҥастарымаште поро вашталтыш шинчалан вик коеш. Тидымак пеҥгыдемденыт декабрь тылзыште эртыше олимпиада-влак. Нуным математика, физика, информатика, химий, биологий, марий йылме да литература дене эртарыме. Таҥасымашке Нуктуж, Элнет да Черное Озеро тичмаш огыл кыдалаш школла деч посна чыла моло 29 школ гыч толыныт ыле.

Сеҥыше-влак радамым шергалаш гын, утларак чаплын Красногорскийысе 2-шо №-ан, Кужмара, Звениговысо 1-ше №-ан, Красногорскийысе 1-ше №-ан, Звени...

...лекше рвезе-ӱдыр лийыт тын, тидым мый сеҥымаш семын аклем ыле. Институтыш пурышаш кумылыштым 42 выпускник ончыктеныт, коло кокытшылан направленийым пуаш лийына. Педвузым тунем пытарен пӧртылмыштлан ӱшанымак шуэш.

— Самырык тунымым пашалан шӱмаҥдыме нерген ончыч оҥым кырен ойлена ыле. Классге ялеш кодаш ӱжына...

— Тиде пеш уда койыш лийын, кызытсе жаплан нимыняр ок келше, шонем. Вет пырля тунемше-влак коклаште кажныжын шке...

ВУРСЫН ОЗАЖЕ КӦ?

МОСКВАШТЕ «Ялосагроснаб» кооператив уло. Тудын вуйлатышыже кодшо ий апрельыште «Агропромдорстрой» Марий объединенийысе комплектаций управлений дене договорым ыштен. Республикыштына корным ыштыше-влаклан тудо коло тӱжем тонн металл прокатым (кум миллион наре теҥгеашым) поставщик дене, иктаж-могай металлургический комбинат дене, кутырен келшыме почеш колташ сӧрен. А комплектаций управленийже тидлан продукций акын 23 процентшым кооперативлан тӱлаш келшен. Договор январь марте вийыште лийшаш улмаш.

Договорым возымо деч вара арня гыч кооперативын мумо поставщик—Оренбург областьысе Орско-Халиловский металлургический комбинат гыч Союзглавметалл объединенийыш серыш толын. Коло тӱжем тонн сортовой конструкционный вурсым ты комбинат гыч мемнан республикысе корно ыштыше-влаклан колташ йодмо.

Корно ыштыше-влаклан тынар прокат кӱлын огыл. Молан вара тынар тоннлан договорым ыштыме? Теве молан. «Агропромдорстрой» объединений Москваште эше ик договорым «Диамэкс Интернешнл» предприятий дене ыштен улмаш. Тудыжо тиде договор почеш объединенийлан оборудованийым вес эл гыч налаш полшаш лийын. Корным ыштыше-влаклан леведышлык материалым лукшо линий, асфальтым ямдылыше установка, «Фермер» лӱман икмыняр оборудований кӱлыныт. А тидлан объединений саде металл прокатым пуаш сӧрен улмаш.

Кӱшнӧ ончыктышна: «Агропромдорстройлан» Москвасе кооператив поставщикым муын, тиде—Орско-Халиловский комбинат. Тушеч июнь гыч январь марте республикыш коло тӱжем тонн продукций толшаш ыле.

22 майыште эше ик договор шочеш. Тудым комплектаций управлений да «Вологдаглавснаб» управлений ыштеныт. Тиде договор почеш икымшыже июнь-августышто саде коло тӱжем тонн сортовой конструкционный вурсым кокымшыжлан колташ келшен. Договор почешак Вологда оласе снабженец-влак кӱшнӧ ончыктымо оборудованийым пуаш лийыныт. Тидын дене келшышын, «Агропромдорстрой» объединений вуйлатыше С. Хазин май мучашыште комбинатыш тыгайрак шӱлышан серышым возен: продукцийым Вологда станцийыш колташ.

Кудымшо июньышто эше ик договор тӱням ужын. Тудым «Агропромдорстрой» объединений лӱм дене тысе комплектаций управлений вуйлатыше И. Кузюков да...

...ысе договорыш тыгай ешартышым пурташ йодын: металл «плановый госзаказ почеш ужален кертдыме, производственный план деч уто» лийшаш. Документыште тидым молан апрельыштак возымо огыл, молан лачшым июльышто, металлым Вологдаш колтымо гутлаште, тыге кӱлын—мыланна мужедаш веле кодеш.

Чыла нине пашашке, нуным шымлымашке мыняр еҥым ушымо—каласаш йӧсӧ. Утларакше озанлык, правам аралыше, финанс, тергыше орган-влак ушненыт. Москваштат, Вологдаштат, Йошкар-Олаштат шымлат. Тыгак редакций-влакын пашаеҥыштат ӧрдыжеш кодын огытыл. «Красный Север» Вологодский областной газет декабрь мучашыште «Железная сделка» кугу корреспонденцийым печатлен, мемнан республикысе корным чоҥышо-влак нергенат возен. Ик могырым, шылтален, вес

вес элла гыч кондышаш оборудованият уке.

Тыште умылтараш кӱлеш. «Торгсервис» кооператив ден «Агропромдорстрой» расчетым йоҥгылыш ыштеныт. Тыге кооператив «Агропромдорстройлан» ныл миллион наре теҥгем пуэн шуктен огыл. Тидын нерген кооперативыш возымо, ешарен тӱлаш каласыме. Тудын вуйлатышыже мыланна уже палыме Бехтель 11 декабрьыште вашештен: темлымыдам шукташ ок лий, амалже—6 июньысо договор дене келшен ок тол; тудым кӱрлмӧ нерген тендан ой дене келшена; собственностьым кучышын чыла праваже тендан дек кусна; кум кечыште кооперативын счетышкыжо мемнан тӱлымӧ ик миллионат 608 тӱжем да 260 теҥгеат 95 ырым кусарышаш улыда. Пытартышлан Бехтель, мут толмашеш, тудо медицина наука доктор, возен: Вологдаште улшо груз...

◆ «Агропромдорстрой» объединений шкаланже налшаш вурсым вес эл гыч кондымо оборудований дене вашталташ лийын...

◆ Но металл Вологдаш логалын.

...шот дене, йӧсылыкыш логалыныт, манын. Чынак, нелылыкыш верештме. Металл мемнан деч мучыштен. Газет кооператор-влакым чотак титаклен.

Тыгерак, вурс йӱдвел-касвелыш миен лектын. Мемнан ончыктымо историйым тушто пален налыныт. тумам нӧлталыныт. Тудыжо Йошкар-Олашкат солнен. Пашаш РСФСР Финанс министерствысе контрольно-ревизионный управлений, Марийглавснаб, Ак шотышто Госкомитет ушненыт. Шотлен луктыныт: «Агропромдорстройлан» ӱмаште 2,841 тӱжем тонн металл кӱлын. «Росагропромдорстрой» 1173 тонным ойырен. Эше 3392,72 тонным налме. Кокыш, коло тӱжем тонн кӱлын огыл. Туге гынат Орско-Халиловский комбинат тылеч утларакат колтен (Вологдашке), тидлан кум миллион утла теҥгем тӱлымӧ. Тышеч металл акын 25 процентшым «Торгсервис» кооператив договор почеш ешарен тӱлен, 2 процентше — «Агропромдорстройын» комплектаций управленийжылан логалын. Вес семынже, посредник семын, тиде подразделенийын «пашадаржо» 63 тӱжемат 531 теҥге лийын.

Нине паша дене кылдалтше юридический документлаште чыла тидым закондымылан шотлымо. Амалжым ончыктымо: комплектаций управленият, тудын кӱшыл органже — «Агропромдорстрой» объединенийат продукцийым налме да ужалызым шонымыда семын кучылтса. Манмыла, пеш кӱлыда. Ынде вес эл гыч кондаш сӧрымӧ оборудованият ок кой. Договорымат кӱрлмӧ.

11 декабрьыштак Москваште у договор лектын. «Агропромдорстройын» комплектаций управленийже, поставщик семын, ик государственно - кооперативный объединенийлан ужалаш лийын. Тудыжо, вурсым налаш тӱҥалмекше, Марий республикыште корным ыштыше-влаклан калык кучылтмо сатум колташ сӧрен. Нигӧн воштылмо ок шу? Мыняр теҥгеашым колтынеже? 810 тӱжем теҥгеашым, тидат сату. Но тидыже шужышо пийлан нултымо луым пуымо гай веле чучешыс. Молан, ала? Кеч вурс ужалыме ак кум миллионат 238 тӱжем 560 теҥгеш шуэш. Окса уто огыл. Но тудым вурс семын кучылташ ок лий.

Ме чыланат айдеме улына. Но южгунамже мом гына огына ыштыл!..

11 декабрьыштак договорешь кидым пыштыше-влак вурсым налме да сдатлыме актым ыштеныт. Тыге ик кечыште ик олаштак (Москваште) кум документ шочын. А тӱжемле тонн вурс тунам Вологдаште лийын. Налын-сдатлен кузе шуктеныт? Автор ала утыждене ӧрын? Тудо тыгеат шона: столицысе государственно-кооперативный объединений олмеш шкенан республикыш вурсым кондаш ок лий ыле мо? Тудым, ойлат специалист-влак, чоҥымаште веле

средник дене, вара тынарымак ончыкылык поставщик-влак дене ыштыме. Визымше договорым 6 июньышто «Торгсервис» дене ыштыме. Тудым—ме уже палена — декабрьыште ваш кутырен келшыме почеш кӱрлмӧ.

Тылеч вара эше иктым, государственно - кооперативный объединений дене, возымо, манна. «Агропромдорстройын» налме да юридически негызлыме документ почеш, тиде договорым закон дене келшышын ыштыме. Молышт денат тыгак лийын. Кудымшо июньысын амалже веле раш огыл. Шымлаш кӱлеш, ойла саде юридически негызлыме документ. Ала, манеш тиде документак, «Агропромдорстрой» вурсым закондымын налын.

Историй пытен огыл. Тудо кызытеш эше пешыжак раш огыл. Кӱлеш пашаеҥ-влак шымлат. Ала меат угыч тудын дек пӧртылына. Пытартышлан эше икте нерген ойлымо шуэш. Орско-Халиловский комбинатысе «Металлург» многотиражный газет икымше декабрьыште «Озанлык пашалан тунемына» рубрика дене материалым пуэн. Содержанийжым кӱчыкын каласкалена: ямдылыме металл ий еда саемеш гынат, тудым ямдылыше-влакым материально кумыландыме огыл. У тӱрлӧ продукцийым ышташ тӱҥалме. Тудо уже пайдам пуа. Тиде—заказдыме, кондицийдыме да браклан шотлымо продукций. Ондак тудым пӱтынек гаяк уэш левыктыме. Тыге шӱдӧ тӱжем теҥге дене окса йомын. Ынде пашаште кучылталтеш. Адакше тудым потребительлан икымше сорт дене колташ тӱҥалыт. Ондак молан тыге ыштен огытыл? Йӧн уке улмаш. Тыгай продукций, манеш газет, ГОСТ-ын кӱштымыжлан келша да икымше сорт ак дене ужалалтеш.

Шижыда? Ончыч йӧрдымылан шотленыт, ынде сортовой семын колтат. Парыш мом гына ок ыштыкте. Мемнан дорожник-влак лач тыгай кепшылыш логалыныт, тышкыже нуным «Москвасе кооператор-влак шуктеныт». Корреспонденций тӱҥалтышыште ончыктымо документ-влак продукций кондиционный улмо нерген ойлат. Вара тудо вучыдымын кондиционный огылыш савырнен. Тидын шумлык шуко ӱчашымаш лийын. Специалист-влакын тергымышт почеш, комбинат гыч металл стандартлан келшыше каен. Тиде шот гыч тудым вараже обработатлаш кӱлын огыл. Тыгеат, тугеат аклыме продукцийлан тӱлымаште умылыдымаш шочын. Чыла тидым мемнан дорожник-влак айда-лийже веле ончены. А вет нуно кунам, кушто, мом, кузе ыштышашым палышаш ыльыч.

ЙӦРАТЫМЕ ЭЛЫШТЫНА

Батарейын яндар «шӱлышыжӧ»

МАРИУПОЛЬ (Донецкий область). Ондак тыге шоненыт: у куатым пашаш колтымаш кундемыште экологический обстановкым начаремда. Мариуполь оласе коксохимик-влак тыгай шонымашым коранденыт. 12 январьыште верысе коксохимический заводышто у коксовый батарей проектный куатыш шуын, но йырымйырысе среда яндарештын веле.

Южыш тӱрлӧ аяр лектын шогымым иземдаш химик-влаклан.., бактерий полша. Коксым вӱд дене йӧртымӧ годым йоген лекше лавыра вӱдым лӱмын лукмо микроорганизм-влак биологический йӧн дене эрыктат.

Заводысо санитар-влакын «аппетитыштлан» кӧранаш лиеш: суткаште нуно вич тӱжем наре кубометр лавыран вӱдым яндарештарат. Талукышто — кок миллион наре кубометрым. Промышленный микроб-влак кочкыш шотышто огыт ойыркале. Нуно фенолым, цианым, родоным, сероводородым, варым да аяран моло соединенийым кочкыт. Ондак чыла тыгай вӱдшӧ Азовский теҥызыш йоген але шламонакопительлаште погынен.

Аяран отход деч эрыктыме промышленный биотехнологийым кызыт Авдеевкысе да Коммунарскысе коксохимик, Северодонецкысе, Горловкысо да Донбассысе моло олаласе химик-влак кумдан кучылтыт.

Кок пачаш шуко

ГОРОДОВИКОВСК (Калмыцкий АССР). Строитель-влакын тыршымыштлан кӧра Городовиковский районысо «Комсомолец», «Башантинский», «Новый» совхоз-влакым, «Ленинец» колхозым да совхоз-техникумын учебно-производственный озанлыкшын рӱдӧ оралтыш ӱшанле автотрасса дене ушалтыныт. Тиде корныжо автономный республикын рӱдӧ олажым Ставрополь да Ростов-на-Дону ола-влак дене кылден шога. Лач тиде кундемыште ялысе калык корно укелыклан кӧра чот орланен. Кызыт районысо моло озанлык-влак декат пеҥгыде шартышан корным ыштат. Вичияшын ялымше ийже корным ыштыше-влаклан посна пайдале лийын. Нуно 138 километр автотрассым ыштеныт, тидыже моло ийысе деч кок...

— Кандашымше январьыште телымсе педсоветым эртарышна. Кодшо пел ийысе пашам иктешлыме годым ончыко тошкалмымат, ситыдымашнамат ращемдышна. Сай могырым теве мом палемдыман: тиде тунемме талукышто туныктышо-влаклан программым шке семын лончылаш, шкет шот дене шеледаш эрыкым пуымо, тунемше-влакын шинчымашыштым аклымаште кугу процентым поктылмаш ок шижалт, мемнан отдел гычат кӱлеш-оккӱлан терген коштмаш уке. Школын сомылжым ме эн ончыч йоча-влакым воспитатлымаште, нуным кажныжын посна мастарлыкшым вияҥдымаште ужына.

Мутлан, Красногорский поселкысо 2-шо №-ан кыдалаш школышто латкуд еҥ «Старший пионервожатый» профилян педклассыште заниматла. Нуно индешымше классыште улыт, классный руководитель-влаклан полшат. Тыгодым уроклаште налме шинчымашым практикыште ончыктен кертыт. Тиде сай тӱҥалтышлан Ленинский комсомол премийын лауреатше Р. Г. Михайлова вуйын шога. Ончыкыжым тыгаяк педклассым Звениговысо кудо-гынат школышто почаш кӱлешлан шотлена.

Райцентрысе 3-шо №-ан кыдалаш школ, манмыла, але йол ӱмбак шогалме татыште веле. Но туныктымо да воспитатлыме пашам кузе шуктен толмым ончалаш гын, тыште коллектив пеҥгыдем шуын манаш лиеш. Тысе тунемше-влак шканыштын келшыше предметым утларак келгын шымлен, тиде предметлан жапым утларак ойырен кертыт. Тыгай примерым вес ийлан Шоленгер школышто авалташ ямдылалтыт. Мут толмашеш каласем, ме тидым саламлена веле. адакшым могай корным ойырен налаш, тиде кажне коллективын праваже.

Инна Филипповна, шинчымаш шот гыч ончалаш гын, кодшо пел ийыште йоча-влак кузе тунемыныт?

— ...чычсо тыгаяк жая дене тагастарымаште поро вашталтыш шинчалан вик коеш. Тидымак пеҥгыдемденыт декабрь тылзыште эртыше олимпиада-влак. Нуным математика, физика, информатика, химий, биологий, марий йылме да литература дене эртарыме. Таҥасымашке Нуктуж, Элнет да Черное Озеро тичмаш огыл кыдалаш школла деч посна чыла моло 29 школ гыч толыныт ыле.

Сеҥыше-влак радамым шергалаш гын, утларак чаплын Красногорскийысе 2-шо №-ан, Кужмара, Звениговысо 1-ше №-ан, Красногорскийысе 1-ше №-ан, Звениговысо 2-шо да 3-шо №-ан школ-влак выступатленыт. Туныктышо-влак З. А. Цапина, В. И. Абрамов, В. Т. Волков, А. И. Кутасов шке урокыштышт келге шинчымашым пуымышт дене ойыртемалтыт. Тыгодымак 8—9 класслаште тунемше-влак темлыме заданийым начаррак шуктеныт. Тидыже синне класслаште туныктышо-влаклан тургыжландарыше йошкар тул семын лийшаш.

Мутат уке, туныктымо пашан саскаже педагогын могай улмыж гыч лектеш. Нуно ситат але уке — тидымат шотыш налман. Але моткоч куанаш эр гынат, ойлымак шуэш: кадр проблема сай могырым решатлалтеш. Ронон Марий педагогический институт дене ваш келшен ыштымышт тыште куандарыше кышам кода. Теве 1990—1991 ийлан комплектоватлымаш ончыкта: Исменца, Нурдамучаш, Юлъял, Какшамарий, 2-шо №-ан Звенигово школлаште туныктышо-влакым шке верешыштак кодымо верч чот тургыжланат да шонымашкышт шуыт. Чаманен каласыман, районышто эше 31 вакансий еҥым вуча, но тидыже ӱмашсе деч латвич верлан шагал.

Ий еда туныктышо-влак пенсийыш лектыт, нуным кӧ-гынат алмаштышаш. Нине кӧ-гынатше тышанак шочын-кушшо, тыштак тунем[illegible] гын, тидым мый сеҥымаш семын аклем ыле. Институтыш пурышаш кумылышт дене 42 выпускник ончыктеныт, коло кокытшылан направленийым пуаш лийын. Педвузым тунем пытарен пӧртылмыштлан ӱшанымак шуэш.

— Самырык тукымым пашалан шӱмаҥдыме нерген ончыч оҥым кырен ойлена ыле. Классге ялеш кодаш ӱжына...

— Тиде пеш уда койыш лийын, кызытсе жаплан нимыняр ок келше, шонем. Вет пырля тунемше-влак коклаште кажныжын шкенжын шонымашыже уло, тудым лугыч ышташ лиеш мо? Туге гынат пашалан шӱмаҥдыме йодыш школ илыш гыч лектын возын огыл.

Жапын йодмыжлан келшышын тиде сомылым виктарат Звениговысо 2-шо №-ан да Чакмарий кыдалаш школлаште. Тыште школлан кӱлеш пайдале сатум ямдылаш туныктат, бригадный йӧным моштен кучылтыт, темым иктешлыме годым эн сай ӱзгарлан але сатулан конкурсым эртарат. Райцентрысе 2-шо №-ан школышто калыклан вургемым ургымо шотышто кооперативымат почаш лиеш ыле, но пашам мучашке шуктен огытыл, а сатуштым еҥ-влак йӧратен налыныт. Мартыште кугу ярмингам эртарынена, могай школышто молан мастар улыт, тушто пале лиеш.

Палемдаш кӱлеш, мемнан дене учебный мастерскойым тичмашын огыт кучылт. Молан манаш гын, материалжат ок сите. Райлан, промышленный предприятий-влак могырым полыш кӱлеш. Школысо подсобный озанлыкым вияҥдымаштат чот ончыко тошкалме огыл. Керебеляк, Нуктуж, Ташнур, Элнет, Шоленгер школлаште тунемше-влаклан ты шотышто сеҥымашым тыланыме шуэш.

В. ЯКИМОВ,
«Марий коммунын» собкоржо.

...ный вурсым кокымшыжлан колташ келшен. Договор почешак Вологда оласе снабженец-влак кӱшнӧ ончыктымо оборудованийым пуаш лийыныт. Тидын дене келшышын, «Агропромдорстрой» объединений вуйлатыше С. Хазин май мучашыште комбинатыш тыгайрак шӱлышан серышым возен: продукцийым Вологда станцийыш колташ.

Кудымшо июньышто эше ик договор тӱням ужын. Тудым «Агропромдорстрой» объединений лӱм дене тысе комплектаций управлений вуйлатыше И. Кузюков да тыланда, лудшо-влак, тымарте палыдыме «Торгсервис» кооператив вуйлатыше Э. Бехтель подписатленыт. Тиде производственно-торговый кооператив Мосгорглавснаб пелен пашам ышта. Вологдаште тудын филиалже уло. Вуйлатыше-влак мо нерген кутырен келшеныт? А теве мо нерген: комплектаций управлений ужала, а весыже саде коло тӱжем тонн вурсым налеш. Конешне, тиде управленийлан тӱлаш кӱлын. Мыняры? Кооператив вурс акын 25 процентшым ешарен тӱлаш кутырен келшен.

Шижыда, металлан мыняр оза лектын? Ятыр кагазым возымо, жапым йомдарыме. Но кеч-мо гынат, вурс тӱрыснек йӱдвел-касвел могырыш каен...

Умаште июль кыдалне Йошкар-Олашке металлургический комбинат гыч телеграмма толын. Тудо апрельцентшым «Торгсервис» кооператив договор почеш ешарен тӱлен, 2 процентше — «Агропромдорстройын» комплектаций управленийжылан логалын. Вес семынже, посредник семын, тиде подразделенийын «пашадарже» 63 тӱжемат 531 теҥге лийын.

Нине паша дене кылдалтше юридический документлаште чыла тидым закондымылан шотлымо. Амалжым ончыктымо: комплектаций управленият, тудын кӱшыл органже — «Агропромдорстрой» объединенийат продукцийым налме да ужалыме шотышто посредник лийын огыт керт. Но вет Государственный предприятий (объединений) нерген закон вес семын ойла: нуно продукцийым налынат, ужалынат кертыт. Сандене, ты шот гыч ончаш гын, мемнан шонымаште, чын ыштеныт. Но южгунам тыгайже кок могырым лиеш. Кызыт, озанлык кылым вияҥдаш кӱлмӧ годым, ик тӱрлӧ продукцийым, оборудованийым весе дене вашталташ, алмашташ тыршымым сайлан шотлыман. Но кузе тидым илышыш пуртыман? Мутат уке, тыгодым ончыл верыште закон лийшаш.

Шочмо кундемын шке кӱлешлыкше уло. Орско-Халиловский комбинатыш нарядым Союзглавметалл Вологдалан огыл, а Марийглавснаблан вурсым колташ пуэн. А ынде тыге лектын: вурс веле огыл, мемнан ончыктымо договор-влак почеш ...андеме улына. Но южгунамже мом гына огына ыштыл!..

11 декабрьыштак договореш кидым пыштыше-влак вурсым налме да сдатлыме актым ыштеныт. Тыге ик кечыште ик олаштак (Москваште) кум документ шочын. А тӱжемле тонн вурс тунам Вологдаште лийын. Налын-сдатлен кузе шуктеныт? Автор ала утыждене ӧрын? Тудо тыгеат шона: столицысе государственно-кооперативный объединений олмеш шкенан республикын вурсым кондаш ок лий ыле мо? Тудым, ойлат специалист-влак, чоҥымаште веле огыл, промышленностьыштат пеш йодыт. Вурсшо шым тӱрлӧ уло. Нуным «круг» маныт. Кӱжгытышт 90 гыч 200 миллиметр марте, кужытышт 4—8 метр. Шкенан дене темлаш гын, шотлан ок тол ыле мо?

Лудшо ынде кок йодышым пуэн кертеш. Икымше: Вологдаште молан тумам тарватеныт? Тиде пашам сайын палыше орган-влакын ойлымышт почеш, вурс вес эльыш кайышаш улмаш. Тудлан йӱдвел-касвел кӱртньӧ корно станций Оренбург областысе деч вара черетан база семын веле лийшаш улмаш. Тидым тусо снабженец-влак чытен кертын огытыл да кӱлеш органыш увертареныт.

Кокымшо йодыш: молан ик-кок договор дене серлагыме огыл? Вашмутым такше але марте возымо гыч муаш лиеш. Но утларак рашемдаш манын, иктешлена: икымше кок договорым по... корреспонденций тӱҥалтышыште ончыктымо документ-влак продукций кондиционный улмо нерген ойлат. Вара тудо вучыдымын кондиционный огылыш савырнен. Тидын шумлык шуко ӱчашымаш лийын. Специалист-влакын тергымышт почеш, комбинат гыч металл стандартлан келшыше каен. Тиде шот гыч тудым вараже обработатлаш кӱлын огыл. Тыгеат, тугеат аклыме продукцийлан тӱлымаште умылыдымаш шочын. Чыла тидым мемнан дорожник-влак айда-лийже веле ончeныт. А вет нуно кунам, кушто, мом, кузе ыштышашым палышаш ыльыч.

Тӱрлӧ семын умылымаш улмо годым южо еҥ шкаланже пайдам налаш тӱрлӧ йӧным кычалеш. Мемнан каласкалыме кооператив-влакын вуйлатышыштат, векат, тиде корно дене каеныт. Лудшо пален нале: ик продукцийланак икмыняр договорым ыштыме. Кажне тыгай документ почеш тиде але вес кооперативлан парыш логалын. Да шагал огыл. А вет нуно продукцийым ямдылаш кидыштымат тарватен огытыл. Продукцийже комбинатын...

Але марте чыла ты шотышто мом ыштыме гын, южо пашажым ынде тӧрлаташат ок лий — манмыла, мо каен, тудо йомын. Правам аралыше, моло орган чыла тидым кузе иктешлат, кызытеш каласаш йӧсӧ. Кеч-кузе гынат, ме шонена, вурс марий мландыш толшаш.

Л. КУДРЯШОВ.

НАГРАДЫМ КУЧЫКТЫМО

1990 ий 12 январьыште Марий АССР Верховный Совет Президиумын заседаний залыштыже республикысе калык озанлыкын ончыл еҥже-влаклан Марий АССР-ын государственный наградыже-влакым торжественно кучыктымо.

Йошкар-Оласе ӱй да сыр базын сырым ямдылышыже В. В. Золотовалан, Йошкар-Оласе консерве заводын шолтышыжо Р. Ф. Савиновалан, «Марагрострой» объединенийысе 7 №-ан куснылшо механизироватлыме колоннын старший прорабше А. И. Горячевлан, «Марагрострой» объединенийысе 5 №-ан куснылшо механизироватлыме колоннын каменщикше В. К. Максимовлан, «12 лет Октября» кермыч заводын автомобиль водительже В. Л. Савиновлан Марий АССР Верховный Совет Президиумын Почетный грамотыжым кучыктымо.

Ятыр еҥ почетный лӱмым пуымо нерген грамотым налын.

Наградым Марий АССР Верховный Совет Президиум секретарь И. А. Арефьев кучыктен. Тудо наградым налше-влакым республикысе Верховный Совет Президиум лӱм дене саламлен да пашаште сеҥымашым тыланен.

ПЕНСИЙ ШОТЫШТО ЗАКОН МОГАЙ ЛИЙШАШ?

«СССР-ыште граждан-влакын пенсионный обеспеченийышт нерген» СССР Законын проектшым калыклан каҥгашашыже 1989 ий 4 ноябрьыште печатьыште савыктыме ыле. Тудын шотышто шемер-влакын ойышт редакцийыш пуренак шогат. 23 декабрьысе номереш кок серыш лектын ыле. Тачe у законопроект нерген республикысе социальный обеспечений министрын заместительже П. Т. Четкарев каласкала.

ПЕНСИЙ нерген законым уэмдаш жап шукертак шуын манын, шемер-влак чын палемдат. Вет 1956 ийыште законым лукмо деч вара эльыште кугу социально-экономический вашталтыш лийын. Нунылан КПСС Программыште, партий XXVII съездын пунчалыштыже да моло партийный ден государственный документлаште кӱлеш акым пуымо.

Кумло ныл ий наре ончыч лукмо закон, конешне, кызытсе жап деч почеш кодын. Сандене шемер-влак у проектым кумылын вашлийыныт да кумдан каҥгашат. Вет тудо пенсионер-влакын илышыштым саемдыме задача дене келшен толеш, пашазе, служащий да колхозник-влакым иктӧр условийыш шында. Ынде пашам ыштен кертдыме ик еҥат пенсий деч посна ок код. Тидлан паша стаждыме еҥ-влаклан социальный пенсийым пуаш палемдалтеш.

Мутат уке, тыгай пенсийын кугытшо пашам ыштымышын деч изирак лиеш. Мутлан, 60 ийым темыше пӧръеҥлан, 55 ийым темыше ӱдырамашлан социальный пенсий ийгот шотышто пуымо эн изи пенсийын (70 теҥген) пелыже — 35 теҥге — палемдалтшаш.

Проектыште пенсийым шотлымо механизмат чын палемдалтын, шонем. Тудо кажне пашаеҥын паша надыржым, тудын пашадарыште да паша стажыште палдырныше чотшым да качественный могыржым шотыш налаш йӧным пуа.

Пале, але марте паша стаж пенсийын кугытшылан влиянийым кугунак ыштен огыл. 35 да 45 ий стаж улмо годым пӧръеҥын пенсийже икгаяк. А проектыште пенсийын кугытшым пашадарын 50 гыч 55 процентше марте да эше пӧръеҥлан 25 деч утла, ӱдырамашлан 20 ий деч утла пашам ыштымылан кажне ийжылан 1 процентлан кугемдаш ончыкталтын. Но чылаже пашадарын 75 процентше гыч утла лийшаш огыл. Тидыже йӧршеш у, сай положений.

Кызытеш пенсийым пашам ыштыме пытартыш ийысе але пытартыш лу ий гыч кеч-могай вич ийысе пашадар гыч шотлен лукталтеш. А проект почеш пытартыш латвич ий гыч кеч-могай вич ийысе кокла тылзаш пашадар гыч шотлен лукташ ончыкталтын. Пашам ыштыме пытартыш ийысе пашадар почеш пенсийым шотлен лукмо деч кораҥме чын лиеш, шонем. Вет кугурак пенсийым налшашлан пенсийыш лекме деч латкок тылзе ончыч шукырак тӱлыман должностьыш веле куснаш кӱлын.

Проектыште Совет Союз Герой, чыла кум степенян Чап орден дене наградитлалтше-влаклан пенсийым 50 процентлан, Социалистический Паша Герой, чыла кум степенян Паша Чап орден да чыла кум степенян «За службу Родине в Вооруженных Силах СССР» орден дене наградитлалтше-влаклан 25 процентлан, а СССР-ын почетный лӱмжым налше-влаклан 10 процентлан кугемдаш ончыктымо.

Ынде тичмаш огыл паша стаж годым пенсийым налаш шуко чарак кораҥдалтеш. Тыгай годым пенсийым улшо паша стажлан пропорционально, но социальный пенсий деч шагал огыл тӱлаш палемдалтеш.

Ынде техникумышто але высший учебный заведенийыште тунемме жапым паша стажыш пурташ ончыкталтеш.

Кумлымшо, нылымше ийлаште да витлымше ийла тӱҥалтыште репрессироватлыме да вара реабилитироватлыме, Кугу Отечественный сар жапыште блокадысе Ленинградыште пашам ыштыше еҥ-влаклан паша стажым шотлымо шотышто льгот палемдалтеш. Тиде жапым стажыш кум пачаш шотлаш ончыктымо.

Икманаш, проектыште шуко уым, сай вашталтышым ужына, икмынярже нерген кӱшнӧ ушештарышым.

Республикыштына проектым каҥгашаш тӱҥалме жап гыч шагал огыл ой пурен. Мутлан, пенсийын кугытшым шотлымо годым (76-шо статья) тӱҥ паша верыште чыла тӱрлӧ тӱлымашым да совместительство пашалан тӱлымашым шотыш налаш кӱлешлан шотлат.

Проектын 17-ше статьяштыже Кугу Отечественный сарын ветеранже да паша фронтын государственный награда дене палемдалтше участникше-влаклан минимальный пенсийын кугемдыме размержым палемдаш темлат.

Ийгот шотышто пенсийым налше еҥ пашам ышта гын, тудлан, пашадаржым шотыш налде, пенсийым тичмашын тӱлаш ой ятыр уло.

Пурышо чыла ой иктешлалтеш да РСФСР Социальный обеспечений министерствыш колталтеш.

Пенсий шотышто Законын проектше нерген шке ойдам республикысе социальный обеспечений министерствыш, «Пенсий нерген Законын проектшым каҥгашена» манын, палемден колтыза.

П. ЧЕТКАРЕВ,
Марий АССР социальный обеспечений министрын заместительже.

...«Новый» совхозвлакым, «Ленинец» колхозым да совхоз-техникумын учебно-производственный озанлыкшын рӱдӧ оралтышт ӱшанле автотрасса дене ушалтыныт. Тиде корныжо автономный республикын рӱдӧ олажым Ставрополь да Ростов-на-Дону ола-влак дене кылден шога. Лач тиде кундемыште ялысе калык корно укелыкын кӧра чот орланен. Кызыт районысо моло озанлык-влак декат пеҥгыде шартышан корным ыштат. Вичияшын нылымше ийже корным ыштыше-влаклан поснак пайдале лийын. Нуно 138 километр автотрассым ыштеныт, тидыже моло ийысе деч кок пачаш шукырак.

Таксобус

ЛИЕПАЯ (Латвийский ССР). Автопаркын слесарьже, а ынде таксобусын водительже Я. Янайтисын тачысе паша кечыже молгунамсе деч ондакрак тӱҥалеш. Тыште эн шыгыр жапыште олан шуко еҥ пайдаланыман маршрут дене коштшо автобусым таксобус манаш тӱҥалыныт.

Таксобусын паша графикшым рашемдыме годым оласе калыкын кумылжым да озаже-влакын — Я. Янайтисын да тудын йолташыже Я. Свиклансын — йӧныштым шотыш налме. Нуно руль воктек тӱҥ паша жап деч яра лийме годым гына шинчыт. Нуно тошто «Турист» автобусым шкеак ачаленыт. Нунын машинашт кажне кечын автопаркын кассыжым 72 теҥгелан пойдараш йӧным пуа. Ыштен налме кажне теҥге гыч латвич ырже да план деч уто доход водитель-влаклан логалеш.

— Мыланна тидыже мыняр-гынат пайдам конда, — ойла автопарк директор Р. Эмбутниекс. — Пале, оласе автотранспорт кызытеш парышым ок пу. А озанлык пашам шке вуя шуктен толмо условийыште доход деч посна ок лий. Таксобус талукышто предприятийлан 17 тӱжем теҥге парышым пуа.

Салам, кече

МУРМАНСК. Тачe ты кундемыште кече кечывал жапыште улыжат коло минутлан ончалын. Но тудым ужаш чоҥга вуйыш кӱзаш кӱлын. Вет кужу полярный йӱд пытымым ончыктышо кече пыртак койылалта да уэш йомеш.

Тидыже оҥай: ты жапыштак вес могырыштыла тыгаяк кугу, но ошалге тӱсан тылзе каваш нӧлталтеш. Тыгай сӱретым эскераш манын, Мурманскысе водитель-влак корнышто машинаштым чарен шогалтат.

Традиций почеш январьын пытартыш рушарнятыже Мурманскысе калык «Салам, кече!» пайремым торжественно палемда. Тудо тыгай пайремым Кольский полуостровысо тӱҥ калык деч — саам калык деч — кӱсынлен.

(ТАСС).

Марий калыкын историйже пеш поян. Тӱрлӧ саман, осал тургым годым тудо кеч-кунам чапшым, шӱм-чон кугешнымашыжым арален кодаш тыршен, тыгодымак молым аклыше да пагалыше лийын. Кызытат тыгаяк кодын.

Лэткудымшо курым кугезына-влаклан шагал огыл неле ийлам конден. Тачысе кӱкшыт гыч ончалат да шоналтет: кӧргӧ вий-куатышт шыгыремдалт илыме ваштареш кучедалмаште ик керылланат лушкен огыл, мӧҥгешла, чолга да ушан-шотан улмышт дене ойыртемалтыныт. Вийым иктыш чумырышо еҥ-влак пеш сайын умыленыт: шке огыл гын, мемнан верч нигӧ огеш кынел.

«Шочмо кундемын» черетан выпускшо лач тунамсе жапыш пӧртылта. Материал-влакым ямдылыме годым исторический источниклам, моло документым кучылтмо. Олык Ипайын поэмыж гыч ужаш («Пелед» сборник гыч, 1935) эртышым сылнымут йӧн дене шарналтыкта.

УЛО ЛОМЫЖАТ, ТУЛШОЛАТ КОЕШ

Кундемыштына 16-шо курымысо событийла нерген ученый-влак тӱрлӧ жапыште ик семын каласкален огытыл. Кӧлан ӱшанаш? Мемнан корреспондентнан да исторический наука доктор профессор К. Н. САНУКОВЫН мутланымашышт лудшылан тиде йодышым икмыняр рашемдаш полша.

— Ксенофонт Никанорович. Те 1986—1987 ийлаште кок том дене лекше «История Марийской АССР» книган ик научный редакторжо улыда да 16-шо курымысо историй йыжыҥ нерген главам возенда. Каласыза, могай кумыл дене тиде пашашке пижында да кузе кызыт тунамсе сомылдам акледа?

— «История Марийской АССР» книгам ятыр жап ямдылыме, авторский коллективым профессор Хлебников вуйлатен. Кузе паша шукталтын? Шеҥгелнына партийный але идеологический цензор, мутат уке, шоген огыл. Ученый-влак исторический событий-влак нерген марксистско-ленинский философий негызеш возеныт. Тыге гына каласем гын, чын ом лий докан. Ятыржым жап марте исторический наука идеологический кышкарыште лийын, тӱрлӧ событийым ойырен налме схемылашке пурташ тыршыме. А нине схемышт да кышкарышт тӱҥ шот дене Сталин годым шочыныт. Южыштым «калык-влакын ӧрышан ачашт» шке муын мышт дене ойлен омыл — тиде чын. Тунам «антиколониальное восстание», «общенациональная борьба», «война марийцев за свою свободу» ойым ик редакторат печатьышке ок колто ыле.

— Сергей Григорьевич Чавайн тунамсе саман нерген возымыж годым тыге палемден: 16-шо курымышто марий калыкын тупрӱдыжӧ шаланен. А исторический факт-влак тидын шотышто чынже денак мом ойлат? Марий-влак Озаҥ ханствын кидыште лийыныт гынат, шке кучемышт да политико-религиозный организацийышт кече лекме деч ончычсо ӱжара семын койыныт. Марий-влакын лужавуйышт — Озаҥыште калыкын кумылжым шуктышо кугуракышт лийыныт. Кугезе карт-па-влак татар кугыжан пелепсе государственный органын — курултайын членже семын политический пашашке ушненыт. 17-ше курымышто марий-влакын чыла ..... йомын.

— Кугезе калыкнан Озаҥ кугыжаныш деке ... руш кугыжаныш велыш вонченыт, весышт калыкнам шке эрыкше верч кредалаш тарватеныт.

— Ксенофонт Никанорович, тунамсе лужавуй-влакын рольышт нерген возымыда годым «сепаратистский движений» мутым, очыни, шекланен кучылтында? Мыйын шонымаште, тиде — национальный толкын (движений), вет тудо калыкнан пӱрымашыжым, шке шотан этнический ойыртемнам арален кодышашлан тарванен, тушко уло этнос ушнен.

— Марий историйыште витле ий «черемисская война» мутым огыт кучылт, 16-шо курымысо сӧй-влакым шымлыме огыл, «реакционное движение марийских феодалов», «сепаративные выступления национальной знати» шомакым шонен лукмо. Мый гын тунамсе тукымын эрык верч талын шогымыжым национальный кучедалмаш семын аклем.

Марий историк Федор Егоров, писатель Сергей Чавайн шке жапыштыже олык марий лужавуй-влакым, мутлан, Мамич Бердейым национальный талешкышт (геройышт) манын шотленыт. Акпарсым гын руш кугыжанышке ондак ушнымыжлан вурсеныт. Мутат уке, Мамич Бердей — кугу да лӱмлӧ оница, туге гынат тудынат йоҥылышыжо лийын. Молан тудлан ногай-влак деке лишемаш да тушеч марий-влаклан Мурза...

⊙

Нине снимкым кумлымшо ийлаште Марий Турек район, Нартас селаште ыштыме. Илышын тунамсе ойыртемже тушто пеш сайын да раш ончыкталтын. Кугураквлак тидым тачат монден огытыл. А самырык тукымлан тыланыме шуэш: жаплыза коча-ковада-влакын эртыме корныштым, каласкалымыштым эре кумылын колышташ тыршыза, шочмо калыкда пелен волгыдо ушакылан, шӱм-чонда дене пеледалт-уэм кушса. Да шарныза: тукымла кокласе кыл нигунам кӱрлшаш огыл.

Калык ончылно кружковец-влак ошкылыт. Тыштак имне дене таҥасыме сӱретым ужына. Имне ӱмбалныже ӱдыр шинча. Кузе тудо сӧралын коеш! Кӧ пала, ала тудынат тукым кугезе кочаже марий сарзе-влак дене пырля сӧй пасулашке коштын? Кеч-мо гынат, снимке-влак кӧргыштына палаш тыршымаш сескемым ылыжтат, уэш да уэш шке историйнам келгын тунемаш да палаш кумылаҥдат.

П. Васильевын фоторепродукцийже.

Йодса—вашештена

КАЛЫК ПЕЛЕН ЛИЙЫН

Кугезе калыкнан илышыж нерген каласкалыме годым ученый, журналист-влак марий лужавуй Болдуш нерген ойлат. Ф. И. Гордеевын да В. А. Акцоринын книгалаштышт тиде оҥын колымыжо, родо-тукымжо, тудын лӱмым нумалше ял да курык нерген серыме. Тугеже, Болдуш чынже денак илен? «Шочмо кундем» страницыште тудын илымыж нерген мут лекшаш, очыни.

Л. РЯБИНИН.

Советский район.

КАЖНЕ калыкын кугезе историйыштыже национальный талешкыже (геройжо) уло, нунын лӱмышт калыкын эрыкше да чапше верч кучедалме дене кылдалтын. Руш-влак, мутлан, тыгай еҥлан Александр Невскийым, Дмитрий Донскойым, Сергий Радонежскийым шотлат, черкат нуным шнуй кашакышке пуртен. Марий-влакын тошто илыш гыч чапмуро семын Чумблат, Мамич Бердей, Болдуш, Акпатыр нерген калык мут толын. Лудшын йодмыжым шуктен, таче 16-шо курымысо Малмыж марий лужавуй Болдуш нерген каласкалена. Тидым ышташ мыланна тошто преданий-влак, руш да совет историк-влакын возымышт полшат.

16-шо курымышто да ончычат марий-влакын виян государственный ушемышт лийын огыл гынат, тале койышан, лӱмлӧ лужавуй-влак шучко туткар, сӧй лишемме годым, пырля погынен, каҥашеныт, шке кугыжанышыштым арален кодаш сарзе-влакым иктыш чумыреныт.

1552 ийыште руш кугыжа Иван IV Озаҥым поген налын. Олык марий-влакым шке декыже савыраш манын, лужавуй-влаклан шергакан пӧлекым, мландыштлан умбакыжат оза лийын кодышт манын, грамотым пуэден. Болдушланат тыгай кагазым кучыктеныт. Марий-влак руш кугыжан шояче койышыжым вашке умыленыт: у кучемын тӱҥ политикыже моткоч осал лийын — Озаҥ ханствым шалаташ гына огыл, мландыжым поген налаш, калыкшым лунчырташ.

1553 ийыште марий-влак, тӱшкан чумырген, эрыкышт верч тавадаҥ шогеныт. Ондак нуным тӱҥ лужавуй семын Мамич Бердей поген. 1556 ийыште, пленышке логалмекыже да пытымекыже, тӱҥ оныш Болдуш лектын.

Болдушын илемже Малмыж марий олаште лийын. Тоштыеҥ-влакын ойышт почеш, тиде лужавуй татар ханствын озаланымыж денат келшен огыл. Озаҥ тархан ден мурза-влак марий кокла гыч эн тале да уста кӱслезым, мурызым, кидмастарым, эн таза пӧръеҥым, эн мотор ӱдырамаш-влакым шкешт деке наҥгаеныт.

Преданийыште Болдуш марий-влакын кугу картышт да тале кӱслезышт лийын манын ойлалтеш. Тудо тошто семын марла возен моштен. Тамга-влакым кагазыште огыл — вынерыште име-шӱртӧ дене тӱрленыт. Лужавуй ден карт-влак шке коклаштышт кылым вынер тӱр да шерева дене кученыт.

Руш капитан Рычковын 1770 ийыште лекше дневникыштыже Болдуш нерген тыге возымо: «Сей князь, хотя и видел все области великой Татарии покоренными Российской державе, однакож, не хотел добровольно подвергнуть народ свой под власть победителей, а сие понудило царя Ивана Васильевича послать некоторую часть ратных своих людей, дабы наказать непокорного князя. По прибытии российских войск марийцы, отовсюду собравшись, дерзнули им сопротивляться, но видя превосходную храбрость сражавшихся с ними людей, немедленно разбежались».

Рычков марий-влакын шаланымыштым шке семынже умылтара, а исторический материаллаште тидын нерген увер уло. Болдуш сӧйым тӱҥалме деч ончыч шуко тӱжем сарзыжым мер кугу кумалтышышке чумырен. Тидым руш воевода-влак пален налыныт да отым авыреныт. Кугезе йӱла почеш кумалме кечын марий-влаклан сар ӱзгарым кидышкышт кучаш ок лий, сандене сарзе-влак шылын куржаш тыршеныт. Болдушым пӱтырен кучен, уэш тудлан Иван Грозный деке таҥ лияш пӧлекым темленыт. Вуянче лужавуй кӧнен огыл, тунам тудым шучкын индыреныт. Болдуш, илыше кодаш манын, шке кердыжым руш кугыжа ваштареш тетла нӧлталде илаш мутым пуэн.

Легенда тиде кугу он нерген тале да чоя еҥ семын каласкала. Руш кугыжалан пуымо мутым Болдуш кучен огыл. Тудо ийынак Шереметьевын кугу войскажым Юл вӱд марте поктен колтен.

Юл 16-шо курымысо туткар годым марий-влакын вийыштым чумырымо вер лийын. Чалымым (Козьмодемьянскым) ик гана веле огыл рӱдӧ марий олашке савыраш тыршеныт. Тыштак Ногай гыч кондымо Озаҥ царица Сююмбикен шольыжо первый марий кугыжа Али Акрамын илемже лийын. Олык ден курык марий-влак серыште ушненыт да Юл дене эртыше Москвасе кугыжан руш обозшым толеныт. Сарзе кугу кашакым кучаш Болдушланат шуко шӧртньӧ, ший кӱлын. Теле йӱштыштӧ марий-влак, таляка верлаште ийым шӱткален, патыр тумо меҥге-влакым Юл пундашышке кырен шогалтылыныт. Шошым тумо чыкмам вӱд петырен. Ӱмбачынже койынат огыл. Н. М. Карамзин «История государства Российского» книгаштыже возен: «Там, где Волга, усеянная островами, стесняется между ними, черемисы запрудили реку каменьями и деревьями. Сия преграда изумила россиян. Суда, увлекаемые стремлением воды, разбивались одно об другое или об камни, с высокого берега сыпались на них стрелы и катились бревна, пускаемые черемисами. Погибло несколько тысяч людей, убитых или утопших... Волга сделалась тогда для враждебного племени златоструйным Тигром: кроме пушек и ядер, они пудами извлекали из ее глубин серебро и драгоценное оружие москвитян».

Болдушын пытартыш кредалмашыже Малмыж воктеныштсе чоҥгаташте эртен. Вуянче марий-влак ваштареш кугыжа кугу войскам колтен, кодшо лужавуй-влак икте почеш весе кредалмаште пытеныт. Болдушын сарзыже-влакым тушман йыр ишен, пушка дене лӱйкален. Ик ядро кугу лужавуйын оҥжым шӱтен. Марий-влак сеҥалтыныт.

Пич йӱдым илыше кодшо-влак оҥым капшым тиде чоҥгаташтак тоеныт. Вара ты верым Болдушын курыкшо манаш тӱҥалыныт, воктене улшо яллан лӱмжым пуэныт.

Болдушын колымыж мӧҥгӧ тудын шольыжо Токтауш эше ик жап калыкым кугыжа ваштареш кредалаш чумырен. Но марий-влакын вийышт лушкен, кундемыштына руш крепость-влак шочыныт, у сӧй тетла нимом вашталтен кертын огыл.

Болдушын тукымжо кушко лийын? Тидын нерген Андрей Кузьмич Болтушинын МарНИИ директорлан 1938 ий 5 февральыште возымо серышыже каласкала. Автор марий лужавуйын тукымжо эшеат ила да кугезе родо-влакым палат да пагалат манын серен. Болдушын тукымыштыжо 19 да 20 курымлаште православный священник, палыме моло еҥ лийыныт. Лужавуйын кагаз ден шергакан погыжо 19-ше курымыштак йомыныт, кодшо документ-влакым 1909 ийыште Константин Васильевич Болтушин йӱлатен. Руш историк С. Кузнецов нине документ-влак дене 19-ше курымышто палыме лийын да тидын нерген серен.

Малмыж краеведческий музейыште кызытат Болдушын оҥжо гыч лукмо ядро, кердыже, ӧртньӧржӧ аралалтыт. Серышыште Болтушинмытын суртыштышт кугезе лужавуйын йоҥежше (пикше), пикшиге нумалтышыже уло манын увертарыме. Тылеч посна Андрей Кузьмин оҥай факт нерген возен: пуйто сар ӱзгарыште Болдушын кидше дене ыштыме марий тамга-влак улыт.

1959 ийыште МарНИИ-н ученыйжо-влак Малмыж кундемысе Болдушно ялыште лийыныт. Болдуш дене кылдалтше музей экспонат-влак улмым пеҥгыдемденыт. Тукымжо коклаште лужавуйын ӱзгарже, документше нерген нимогай увер уке. Тидлан ӧрман огыл: кугезе оҥын колымыж мӧҥгӧ ныл курым утла эртен.

Колымшо ийлаште марий мер пашаеҥ, писатель, ученый, туныктышо, шемер-влак национальный талешкын (геройын) кечыжым палемдаш темленыт. Республикысе общественность тиде ой деке уэш пӧртылшаш, очыни.

«Марий ушемат» шке программыштыже тиде ойымак луктеш да ий еда 26 апрельым национальный талешкын кечыж семын палемдаш темла.

В. ГЕОРГИЕВ.

— «История Марийской АССР» книгам ятыр жап ямдылыме. авторский коллективым профессор Хлебников вуйлатен. Кузе паша шукталтын? Шеҥгелнына партийный але идеологический цензор, мутат уке, шоген огыл. Ученый-влак исторический событий-влак нерген марксистско-ленинский философий негызеш возеныт. Тыге гына каласем гын, чын ом лий докан.

Пытартыш жап марте исторический наука идеологический кышкарыште лийын, тӱрлӧ событийым ойырен налме схемылашке пурташ тыршыме. А нине схемышт да кышкарышт тӱҥ шот дене Сталин годым шочыныт, южыштым «калык-влакын ӧрышан ачашт» шке муын пуэн.

16-шо курымысо кугыжан политикым совет кучемын тӱҥалтыш жапыштыже колонизаций манын акленыт. Марий исторический наукат тидын нергенак ойлен. Икманаш, официальный теорий лийын. Шабдар Осып, Олык Ипай, Чавайн Сталинын шочмо кечыж лӱмеш возымо «Чоткар патыр нерген муро» поэма-серышыштышт марий-влак руш кугыжанышыш шке кумылын пурен огытыл манын палемденыт.

Кумлымшо ийлаште шке шучко диктатурыжым наука кӱшеш негызлаш манын, Сталин эртыше историйым пужен возаш шӱден. Ик ойкаҥашыже тыгай лийын: Иван Грозныйын политикыже осал да колониальный лийын огыл, а суапле Российысе калык-влаклан сото корным почшо. Кӧ вес семын шона гын, тудо—тушман, сандене тудым пытараш кӱлеш. Тыге историйым командно - административный системын тарзышкыже савыраш шонымо. Чаманен каласыман, кеч-мо дене гынат чапым налаш тӧчышӧ еҥ-влакын тыршымыштлан кӧра тиде койыш вожаҥын, куклен лукташ куштылго огыл.

Ойлымо шомакемым пӱтынек марий историй нерген шукерте огыл возымо книга дене кылдыман. Мый тунамак тиде научный пашан ик авторжо семын палемам: книга шке жапшын «шочшыжо» гына лиеш. Тидлан мый посна еҥым ом титакле ыле. Чынак, Алексей Васильевич Хлебников шке шотан позицийыште шога, тудын дене мый, мутлан, чылаж годым ом келше. тудын олмеш вес еҥ авторский коллективым вуйлата гынат, «История Марийской АССР» вес книга ок лий ыле. Вет общественный наукышко у шӱлыш кызыт веле шыҥа.

16-шо курымысо событий-влак нерген мыят кызыт вес семынрак возем ыле. гражданский, патриотический позицийлан утларак эгертем ыле. Лекций да тыгай вашлиймаш годым мыйым тиде пагыт нерген тӱрыснек чынным серен омыл манын шылталат, южгунамже шолдыра шомак денат «пӱшкылыт». Тидын шотышто мом каласаш лиеш? Статьяштем шоям возен омыл—тыгай сулыкем уке, лийше южо событийжым тӱрыснек шке лӱ-

то марий калыкын тупрудыжӧ шаланен. А исторический факт-влак тидын шотышто чынже денак мом ойлат? Марий-влак Озаҥ ханствын кидыште лийыныт гынат, шке кучемышт да политико-религиозный организацийышт кече лекме деч ончычсо ӱжара семын койыныт. Марий-влакын лужавуйышт —Озаҥыште калыкын кумылжым шуктышо кугуракышт лийыныт. Кугезе карт-па-влак татар кугыжан пеленсе государственный органын—курултайын членже семын политический пашашке ушненыт. 17-ше курымышто марий-влакын чыла ... йомын.

— Кугезе калыкнан Озаҥ кугыжанын дене икоян улмыжым мый гын мокташ ом тӱҥал ыле. Татар-влак куандемышкына поро таҥна семын пурен огытыл. Озаҥ ханство пошкудыжо-влак дене келшен илаш шонен огыл. 16-шо курымышто гына руш кугыжа ваштареш кумло гана сӧйым тарватен. Марий-влакымат шке осал политикышкыже ушен. Летопись гыч пале: кугезе лужавуй-влак ик гана веле огыл, 20—30 тӱжем наре сарзым поген, руш ола-влакым толеныт, погыштым руалтен наледеныт.

16-шо курымышто марий-влак кугу кумдык мландым айленыт: йӱдвелне тошто Кокшар (Котельнич) гыч тӱҥалын, кечывалвелне Юл эҥерын пурла сержымат авалтен, эрвелне Вӱрзым эҥер гыч касвелне Угарман (Н. Новгород) марте. Чот денат калыкна изи огыл лийын, тидын годымак ешарыман: марий-влак мынярын лийыныт—миллион але кызытсе наре, але тылеч чӱдырак—каласаш йӧсӧ, тидын шотышто ӱшандарыше исторический документ-влакым мый гын, мутлан, муын омыл.

Чавайнын тунамсе туткар нерген ойжым мый шинчем. Сергей Григорьевич эртышылышым (тыге тудо историйым манын) курымжо мучко шымлен, ятыр оҥгай тоштыеҥ ойым, исторический фактым поген. Писатель калыкнан тошто илышыж дене кугешнаш ӱжын. Тушто чынже денак ломыж веле огыл, тулшолат уло. Онарын тукымжо, Юл воктенысе моло калык семынак, руш кугыжан кучемже дене келшен огыл, кумло ий чоло илашколаш кредалын. Тиде шучко саман годым эн талыже, патырже пытеныт. Кунам Чавайн калыкнан тупрӱдыжӧ латкудымшо курымышто шаланен манын ойла, тиде шомак дене келшыде, очыни, ок лий. Историйыште вет нимогай калык эрыкшым да мландыжым шке кумылын вес кугыжанышлан пуэн огыл. А кугезе марий-влак эрыкым йӧратыше тукым лийыныт.

Исторический факт-влак ойлат: Иван IV кугыжан политикыже тул да керде дене кундемыштына шукталтын. Ондак руш воевода кашак лужавуй-влакым чоя да пӧлек дене шке декышт савыраш тыршеныт. Кугезе онвлакна коклаште тӱрлӧ еҥ лийыныт. Иктышт вашке

феодалов», «сепаратистские выступления национальной знати» шомакым шонен лукмо. Мый гын тунамсе тукымын эрык верч талын шогымыжым национальный кучедалмаш семын аклем.

Марий историк Федор Егоров, писатель Сергей Чавайн шке жапыштыже олык марий лужавуй-влакым, мутлан, Мамич Бердейым национальный талешкышт (геройышт) манын шотленыт, Акпарсым гын руш кугыжанышке ондак ушнымыжлан вурсеныт. Мутат уке, Мамич Бердей—кугу да лӱмлӧ онна, туге гынат тудынат йоҥгылышыжо лийын. Молан тудлан ногай-влак деке лишемаш да тушеч марий-влаклан Мурза Али-Акрамым кугыжалан кондаш кӱлеш ыле? Акпарслан тиде келшен огыл.

1937 ий мӧҥгӧ исторический наукын моктыменже Акпарс лийын, Мамич Бердейым орлымо гына. Ынде уэш калык уш-акылыште нунын верыштым вашталташ пижыныт. Мыйын шонымаште, тунамсе он-влакым, жап эртымеке, икте-весыштлан тушманым ышташ ок йӧрӧ. Латкудымшо курымысо туткарыште калыклан раш да чын корным кӧ ончыктен кертын? Кажне лужавуй шке семынже марий-влакын пиалышт верч шоген — тидым шотышко налман.

Икмыняр статьяште Акпарс шакше еҥ лийын, шоя дене Мамич Бердейым да йолташыже-влакым пытараш полшен манын возымо. Тиде тыгежак огыл. Олык вел лужавуй-влакым шке декыже уналыкеш Алтыш ӱжын, да тушан нуным руш воевода-влак руалтен кученыт...

— **17-ше курымышто марий-влак Российын тыглай гражданышт лийыныт. Моло семынак ясакым тӱленыт, а тале койышан сарзышт касвел Российын пысманжым (границыжым) араленыт. Туге гынат калыкыште кумло ий шуйнышо сӧй, патыр лужавуй-влак нерген шарнымаш курымешлан кодын.**

— Тунамсе туткар шарнымашеш гына кодын огыл. тудын кышаже калыкнан генофондышкыжат возын: чолгалыкше шагалемын, тале койышыжо лушкен. Тушман ваштареш тавадаҥ шогалше калыкыште посна еҥ-влак, кугу илем да тукым пытеныт. Вӱтла эҥер воктене гын марий-влак кодынат огытыл. Илыше кодшо-влак кокла гыч эн тале ден тазажым. калыкнам лыпландараш манын, залог шотеш пленыш наҥгаен пытареныт, шукышт эрвелышке куржын утленыт. Сандене сеҥалтше Онар тукымын кул психологиян калыкышке савырнымыжлан ӧраш амал уке.

Мутланыме мучаште иктым палемдаш кӱлеш: ме историй возакнам ужмышудымын, осалын, тушманым кычал муаш манын, пургед толашышаш огынал. Мӧҥгешла, илышнам ончыкыжат волгалтарыше тул йӱлышаш, уш-акылнам, шӱм-чоннам пойдарыше шнуй пого сайлан кумыланды шаш, кугешныше лӱмнернам ылыжтышаш.

Кеч-мо гынат, снимке-влак кӧргыштына палаш тыршымаш сескемым ылыжтат, уэш да уэш шке историйнам келгын тунемаш да палаш кумыландат.

П. Васильевын фоторепродукцийже.

...дак пуным тӱҥ лужавуй семын Мамич Бердей поген. 1556 ийыште, пленышке логалмекыже да пытымекыже, тӱҥ оныш Болдуш лектын.

Болдушын илемже Малмыж марий олаште лийын. Тоштыеҥ-влакын ойышт по-

...эгарым кидышкышт кучаш ок лий, сандене сарзе-влак шылын куржаш тыршеныт. Болдушым пӱтырен кучен, уэш тудлан Иван Грозный дене таҥ лияш пӧлекым темленыт. Вуянче лужавуй кӧнен огыл, тунам тудым шучкын

...ыше чоггаташте эртен. Вуянче марий-влак ваштареш кугыжа кугу войскам колтен, кодшо лужавуй-влак икте почеш весе кредалмаште пытеныт. Болдушын сарзыже-влакым тушман йыр ишен, пушка дене лӱйкален. Ик ядро кугу лужавуйын оҥжым шӱ-

...щественность тиде ой дене уэш пӧртылшаш, очыни.

«Марий ушем» шке программыштыже тиде ойым луктеш да ий еда 26 апрельым национальный талешкын кечыж семын палемдаш темла.

В. ГЕОРГИЕВ.

Олык ИПАЙ

АКТУГАН

(Поэма гыч ужаш)

...Актуганын мутым кӱрлын
Ӱдыр пелештен:
«Ик айдеме шылын илыш,
Илыш мый денем,
Шукерте огыл вот Луй-ял гыч
Мемнан дек пурен —
Когой. Тудын шӱргыжлыш гыч
Иле вӱр йоген.
Ту Акпарсын дружин ден
Озаҥышке миен
Кучедалын Шуйский кнзь ден,
Тушман-влам руэн
Марий-шамыч ишен толыч,
Шуйский чакнен
Кремль кӧргыш тудо шылын,
Вуйжым утарен
Марий-шамыч (лийын пагыт)
Тӱрыс ик арня,
Вет Озаҥым йырваш агышт.
Тӱрлӧ арверла
Орвашке тичак темын.
Кайышт мӧҥгӧ век.
Кумда кугу вӱд воктечын
Юл эҥер сер дек
Какшан дене воеводым
Чот лочкен, Когой,
Орваш пидын, конден водын
Япыкым[1] Когой...
— Мый Когойым пеш палемыс,—
Мане Актуган,—
Вет Акпарс тум ужалыш,
Вет кучен тушман.
Тум Озаҥыш наҥгаеныт
Кӱзан ӱштӧ гай
Тудын тупшым кӱзӧ дене
Пӱчкеден армай[2],
Ты коваштым кидыш налын,
Сайын пӱтырен,
Мeҥге дене Когойнажым
Пидын шогалтен.
Скуратов армай туштак
Когой дек миен,
Шем шинчажым тудо «юштак»
Керде ден шӱтен.
Вара тудым руден колтышт,
Куш моштет тый кай.
Когой кайыш — тудын корно
Кумдыкеш йӱд гай».
— Тый шинчет мо Когой кушто,
Ойло мыланем?»
— Шаршаш велыш тудо нушкын,
Налдылден кӱслем,
Чылгыжалын йога туштo
Ильмен вӱд йорген
Вот Когойым пален налын

Шыде кугыжа,
Мӧнгеш тум Озаҥ олашке
Савыраш кӱшта.
Когой деке Луйсолашке
Кычалаш колта.
Чымат ялыш имне-шамыч,
Когойнам кучаш.
Когой лектын шыпак ял гыч
Шылын чодыраш».
— Мые тидым палем сайын,
Ӱдыр йолташем.
Шаршаш велыш кунам кайыш,
Могай корно ден?
Когойнажым кӧ наҥгайыш?
Мом гын ту мурен?—
Пикш лодак гыч луктын патыр
Шӧртньӧ моклакам
— Кушто мые, мотор ӱдыр,
Йолташем муам?»
— Чодыраште янлык коштмо
Изи корно дек
Тоям налын кайыш ошкыл,
Сакалтен кӱслем.
Илем дене солалаште
Шаршаш дек шумеш,
Сӱрем годсо муро-влакым
Ойгыж ден луктеш...
Шонто пӱдымӧ аваже
Эргыжым ужеш
Тылзан йӱдым виля канде,
Вӱр гын йӧршын рок.
Кайык-шамыч чоҥештылын
Чӱҥгат «чок да чок».
Янлык-шамыч виля деке
Йыр урлен мият.
Вуй корка да кид да эрде
Мландыште кият
Шочмо эргым лу коклаште
Кычалеш ава,
Когой эргым садак тыште
Огеш му ава.
Зейзет деке кайыш тудо
Вик Шаршаш олаш.
Тушман-влаклан тале тул ден
Кӱсыным тӱлаш.
Зейзетым ӱжеш тудо
Лектын вашпижаш,
Акпарслан гын, шукташ ӱчым
Эргыже тырша.
Тыгеракын йырваш ӱжын
Когойна мура» —
Ойла ӱдыр. Актуганын
Шинчавӱд лектеш.

Шижам мые, шолем гане
Йӱр ташлен толеш
— Ойло, патыр, ойло, патыр,
Молан тый шортат?
Чылам кертше виет ятыр
Лӱддымӧ улат.
Сеҥымаш дене чапетше
Тыйын йыр шарлен...»
— Таклан огыл шинчавӱдшӧ,
Чапле йолташем.
Мотор ыле мемнан илыш,
Ыштышна пашам
Шеҥын пурышт вара ялыш
Воевод кашак.
Войско дене марий элым
Тольыч пытараш.
Ялла мучко тул кынелын.
Ойго йырымваш.
Патыр-шамыч, тендан имне
Ярныш мо удаҥ?
Чынак ынде вийда пытыш?
Волыш мо лӱмда?
Тугай толын осал илыш!
Шыде кишкыла.
Кеч-куш кае, корнылаште
Колымаш кая,
Ядым луктын почешетше
Нушкын шып мия».
Патыр ончыктыш ыресым
Пурла кидше ден.
Саре вуйжым кӱш нӧлталын
Кишке курык ден.
— Патыр, ойло, мо тыгане
Чылгыжше коеш?»
— Тиде памятник ыштaлтын
Йӱлышӧ вӱреш.
Тудын лӱмжӧ юмын пӧрт вет —
Христосын ад
Марий туд деч шылын ок керт
Ынде нигушкат.
Колат: тевыс шелын лапым
Чаҥже пирыла
Урмыжеш. Марий-влакым
Руш тынеш пурта.
Черке-шамыч тюрьма дечын
Улыт шучкырак.
Марий-влакым юмышт дене
Нупо пызырат.
Поп, армай да воевода
Чодыра коклаш
Толын кечын, йӱдым, водын
Шеҥыт янлыкла.
Кумда нур ден чашкерлашке

Ӱдыржӧ ончен.
Млаҥде ӱмбачын кӱш кавашке
Шӱдыржӧ чолген.
— Патыр, ойло, кузеракын
Марийлан илаш?
Йырваш черке да салтакмыт
Мом вара ышташ?»
Шоныш шуко, шоныш патыр
Мом ойлаш вашеш.
Ырес дене казаматым
Элыште ужеш.
Шӱгар, ломыж вет шептелне,
Ончылно — нужна
Шужымаш ден куллык лектын
Мом гын ужына?
Шинчапунжым куптырталын
Актуган ончен.
Тудо манын: «Тушман-влакым
Кертына сеҥен!
Ила але мемнан патыр,
Зейзет ила.
Пога тудо марий-влакым,
Каҥашаш пога.
Савураже[3] пӱнчерлаште
Йӱла тутыш тул...
Чоҥешталыт пикш-влакше
Мо она лий кул.
Шлем ден панцырьым чиялын
Патырна-влак
Зейзет деке погыналыт
Ик ой ден чылан.
Вот Ветлугысо ялла гыч
Тӱжем керде ден
Ялт лӱдде гыч толеш талын
Шке имнешкыж ден
Толеш тыш Мирон Мумарин,
Чытылн, тушман!
Акнерусын вий кунарс,
Шойыч мия чоян.
Зейзет дек кайыш лектын
Инди есаул
Еҥ-влакшым тудо луктын,
Кодын еш, аул.
Йӱаш, ӱдыр, пӱрым теме,
Йӱдшӧ лишемеш.
Ала меже иктаж семын
Вашлийна уэш...»
Кочкыш дене пӱрым кондыш
Ӱдыр патырлан.
Патыр пӱрым йӱын колтыш,
Мане ӱдырлан:
— Мотор ӱдыр, кочкышетшым
Корнылан налам».
Шӧрмыч кылым шӱйшыл колтыш

Тале патырна.
Саре имне кая модын,
Чодыраш пура.
Кычкырале патыр талын:
«Тӱтан чот лиеш!»....

1935 ий. Август — ноябрь.
Йошкар-Ола — Голицино.

Умылтарымаш:
[1] Япык Салтыков — свияжский воевода;
[2] армай — палач
[3] савура, савора — руымо укшер
Мумарин, Акнерус, Зейзет, Шойыч, Инди—16-шо курымысо марий лужавуй-влак.

ШУМ-АРШАШ · ШУМАТКЕЧЕ: АРШАШ

Лыжга мардеж семын

Мемнан мўндыр Пошкырт вел мландыш марий культура шке шўлышыжым шуэн-шуэн да лыжга мардеж семын пуал шога. Марий эл гыч мыланна, Уфаште почылтшо «Марий» клубыш коштшо-влаклан, чапле пӧлек — книга-влак тольыч. Урал да Юл кундемыште илыше композитор-влакын Уфаште эртыше фестивальышкыже толшо композитор Алексей Яшмолкин ден мурызо Светлана Сушкина мемнан унана лийыч.

Гастроль дене мурызо Алексей Изибаев толын ыле. Тудо «Кас» эстрадный группыж дене мемнам куандарыш. Чапле концертыштыже марий композитор-влак Валерий Кульшетовын, Вениамин Захаровын, Сергей Маковын да молынат эстрадный мурышт йонгалтыч.

Мемнан калыкна Марий кундем гыч толшо уна-влакын концертыштым моткоч кугу кумыл дене ончышт да нуным вес ганат толаш ўжыч.

А. АПТЫКАЕВ,
«Марий» клубын вуйлатышыже.
Уфа.

Снимкыште: мурызо А. Изибаев «Кас» группа дене пырля.

Е. Абдулгафаровын фотожо.

Писательым шарнат

34 ийыш тошкалше поэт Шадт Булат (тудо Пошкырт кундемысе Янакмат ялыште шочын кушкын) Кугу Отечественный сарыште шочмо элнан эрыкше верч вуйжым пыштен. Кодшо ий декабрьыште тудлан 80 ий темеш ыле.

КЫЗЫТ Янакмат ялыштына поэтын шольыжо Султанбурат (Степан) Булатов, шўжарже Часькабика (Жанна) Ахметшина илат. Нуно коктынат пенсийыште улыт. Часькабика кумло утла ий туныктышылан ыштен. Тудо йӧратыме изаж нерген шуко оҥай случайым шарна. А Султанбурат кужу жап Марий АССР-ысе Курык марий районышто садоводлан ыштен, чапле олма садым да кугу лектышан умылам ончен куштымыжлан тудо Марий кундем гыч шочмо ялышкына ...

Шадт Булатын кугу изаже Исламгале (Галь) ожнысо «Памаш» колхозын ик уста садоводшо, мўкш ончышыжо, тудо жаплан кугун тунемше, ял калыкын пагалыме еҥже лийын. Шаймурат южгунам изаж пелен сад-пакчаште, мўкш отарыште полышкален, а кастене ўдыр-каче-влак коклаште тудо тўрлӧ модышым шонен луктын, нуным модыктен. Шаймуратын курык марла мурымыжым еҥ-влак шўм шулен колыштыныт, вара шкеат пырля ушнен ...

ТЫГАЙ КЛУБ ЭШЕ УЛО МО?

ЮРИНО районный рўдӧ библиотекыште «Литературный вашлиймаш» клубын члենже-влак школышто тунемше-влак дене пырля Анатолий Проставкинын «Ночевала тучка золотая» повестьше почеш лудшо-влакын конференцийыштым эртареныт. Конференцийым туныктышо М. Г. Капустина вуйлатен.

Конференцийыште тўҥ рольым йоча-влак шуктеныт. Нуко повестьын содержанийжым лончыленыт, образ да йылме нерген шке шонымыштым каласеныт.

Конференций деч вара клубын члենже-влак эртыше жапыште ыштен шуктымо пашам иктешленыт да у ийлан планым палемденыт.

«Литературный вашлиймаш» клуб 1989 ий мартыште шочын. Эртыше жапыште кандаш вашлиймаш ...

„ЙОМАК“

МЫСКАРА

— УДЫР-ВЛАК чыланат сай улыт, но кушеч осал ватыже лектыт? — папирос шикшым оҥго дене колтышыла, шемалге кудыр ўпан, иктаж кумло ияшрак айдеме пелештыш да йырже шинчылтше йолташыже-влакым чоян ончале.

— Мо тыгай, мо тыгай, Миклай изай? — йодо икмарда капан, вичкыж чурийвылышан Кузьман Пӧтыр. — Ала-мом туштыл ойлет ала-мо?

Миклай воктенак улшо пӧръеҥ-влакат тудын ўмбаке йодшыла ончальыч.

— Вот тый эше, Пӧтыр, ўдырым налынат гына. Самырык ватет дене куандарет веле чай? — тўҥгале Миклай. Папирос шикшым эше оҥго семын колтыш да окуркыжым ўстел ўмбалне улшо пепельницыш шурале. — А илыш йыжыҥан. Илен-илен куш от шу. Мутлан, теве мый ынде ныл ий лиеш лўмем йомдаренам. Чын, мый гаем-влак тўняште ончычынат лийыныт. Теве шукерте пеш мый ик ойлымашым лудынам ыле. Ик айдеме ўмыржӧ мучко Панкрут лўм дене коштын. А чын лўмжӧ Кузьма улмаш. А кӧ тудым пален? Мемнан элыште колхозым ышташ тўҥгалмеке гына, чын лўмжӧ уло яллан пале лийын.

Миклай эше папиросым лукто. Эше тулым пижыктыш. Ала-молан тудын йыр шинчыше еҥ-влакым уэш ончале. Но умбакыже ойлаш ыш вашке.

Кузьман Пӧтыр чытен ыш керт, Миклай ўмбаке ончале.

— А умбакыже мо, Миклай изай? Вет тыйже лўметым йомдарен отыл. Ужат, ме чыланат тыйым Миклай изай манына. А ӧрдыж еҥ-влак тыйым эше Николай Сергеевич маныт.

— Ойго шинчалан ок кой да малаш эрыкым ок пу, — тўҥгале Миклай. — Вот мыят тыгак. А тый, Пӧтыр, пеш вашкет. Вашке паша вара воктен кая. Садлан вот мом мый каласынем. Еҥым ойлымыж годым нигунамат ит вашкыкте. Тудо шонымыжым путаен кертеш. Вот мый манам, Панкрутын лўмжым уло ял пален огыл, а мыйын лўмым мӧҥгешла — уло ял пала, а ватемже не признает.

— Кузе не признает, молан не приз-на-ет? — Пӧтыр коклаш пурыш. — Мутлан, теве мыйын Верушем эртак Петя, Петруша, Петрунька веле шокта. Кастене, мутлан, манына, малаш верым ямдыла, тӧшакым пушкыдемда, а вара колам: «Петрунька-а! Тӧшак ямде, малаш возаш жап!»

— Чечас, чечас, Верушем, — манам мый тудлан.

— Тый, ала адакат иктаж вере каяш ямдылалтат, Петрунька? Шинчен лий, тиде кече ...

маныма, мый кастене тудын деке мием. «Э-э, шокта, Коленькам толеш. — Ӧндалеш, шупшалеш. — Кузерак, манеш, илыштат?» «Илыштам, — манам. — Ануш, илыштам!» да тулеч молат. Вообщем, мыйын вате лийшашлык тэ-ҥгем «вычыл-вычыл» веле кошш ыле. Теве ме келшымашке шуна. «союз» манметым кылдышна. Сўанлан ямдылалтме шотым мый ыштылаш тўҥгальым.

— Э, — манеш мыйын Ануш, — могай сўан, роскот кугу лиеш да монь. Айда, манеш, сўанлан оксам ит кышкылт. Пўын пытараш ала-момат лиеш, а окса, манеш тудо, ок ўпшӧ, пырля илаш тўҥгалына — кўлеш лиеш. Изи гынат — еш вет. Чылт Маяковскийла, «маленькая, но семья». Ну, шонем, кува ничего лийшашлык, оксамат арален мошта. Маяковскийымат пала. Садыге сўан деч посна ўдырым солалтен тольым. Кастене кондышым, а эрдене вате-влак толедаш тўҥгальыч. Чыланат орьеҥым ончалнешт. Амалжымат мут вет, южышт мелнам кўэштыт лиеш — кенета шокте кўлеш лийын. Пӧртышкӧ шыма-а-ан пурен шогалыт.

— О, Иван вате еҥгай толеш, шич, — манам.

— Мый яла* ден толынам да-а...

— Могай яла дене, Иван вате еҥгай?

— Иван мелнам пидыктарен**. Шўльӧ ложашым шоктен ыле... Ужамат, тыланда таче шўльӧ шокте кўлеш. Миклай, орьеҥымак конден отыл дыр?

— Конденам, — манам. — Иван вате еҥгай, конденам!

— Пеш сай, пеш сай, илышыште тыгай йоҥгылышымат ыштымыла, — шыргыжалеш Иыван вате.

— Молан йоҥгылыш? Ўдыр налмашым калыкыште пиал манын ойлат, — вашештем.

— Туге маныт да. А мыйын Иван ўмыржӧ мучко вес семын ойла. Ўдыр налмаш — пӧръеҥын илышыштыже эн кугу йоҥгылыш, манеш. Мыят, манеш, тыйым налме дене йоҥгылыш лийынам. Латкок ий лиеш ынде пырля илена, а тудо эртак «йоҥгылыш да йоҥгылыш» манеш. Кузерак вара орьеҥетын лўмжӧ? — Кенета Иван вате мутшым весыш савыра.

— Ануш, — манам.

Иван вате еҥгай ӧршыла коеш. Орьеҥ кондымым тудо пуйто колынат огыл. «Ну, шонем, еҥгай, пеш чоя улат. Шоктеже-можо тыланет... орьеҥ ончаш толынат».

— Шоктетше пешак кўлеш гын, пуэн колтем, — манам. — Ме, манам, мелнам, ужат, кўэштна. Орьеҥча», — манеш. Ончет гын, урем мучко у уверым «ляпкаш» вашка.

Иван вате почеш весе-влак толеве, кумшо... Тыге ме Ануш дене илаш тўҥгална.

Ынде ялыште еҥ-влак мыйым Миклай огыл, Николай Сергеевич манаш тўҥгальыч. А самырык-влакше Миклай изай маныт.

— Чын, мыйын ватем «игыр-когыр» шотышто первый кече гычак пешкыде лие. Ожно мый окса манметым кўсеныштем кучем ыле гын, ынде куван шондыкышкыже кусныш. Тиде шотыштыжо мый тудлан таум гына каласышым. Мыйын кўсеныште окса шуко жап киен ок мошто — мурен толеш, шўшкен кая. Но оксан шондыкыш вочмо дене пырля мый лўмем йомдарышым. А вот молан, кузе тиде тыге лие, але мартеат умылен ом керт.

— Очыни, тый шке титакан улат, — адакат коклаш пурыш Кузьман Пӧтыр. — Теве мыйымак налына. Мыйын Верушем ўдыржӧ годым лўмем ойлаш вожылеш ыле. Но письмам колта гын, тушто пел страницыже лўмем дене гына верым наледен. Петр, Петя, Петруша, Петрунька, а южо вереже просто «Рунька» веле. Лўмем тынар ласкан ойлаш лийме керген, товат, мый шкат пален омыл. Чын, Рунька манмылан мый южгунам сырем ыле. Садлан тудлан возымо письмаште мыят тудым Верунька олмеш «Рунька» манам ыле. Письма... Ик ялыште, кок пӧрт гоч веле илена, а икте-весылан письмам колтылына...

— Тый, Рунька, адак коклаш пурышыч. Николай Сергеевичлан каласен пыташыже эрыкым пуэм ыле мо ли! — Кузьман Пӧтырым ик еҥ чарыш.

— Ну, вот маньым мый, кушан шогална гала? Уке, Петя, тыште мый шкемым титаклан ом шотло. Тыште характер титакан. Мыйын характер огыл — ватемын. Эше тыгай ўдырамаш-влакат улыт. Чын, чыланак огыл, но улыт. Ўдырышт годым «выче-выче» койыт, тыйын лўмет кеч Митрофан але кеч иктаж-могай «фан» лийже, садак тыйым лўмет денак да эше ныжылгын ойлат. А марлан лектын гына шуэш — чыла мондалтеш.

— Тиде шотышто южо пӧръеҥ-влакат тыгай улыт. Теве мыйын ик йолташем уло... Те тудым чылан паледа... — Кузьман Пӧтыр ойлен ыш пытаре.

— Тый чарнен кертат, але уке? — йўк шоктыш.

— Да, характер тўрлӧ уло, — Миклай умбакыже ойлаш тўҥгале. — Мыйынат ватемын характерже марденам, тыге моло-влак еҥ ончылно тӧрштылаш огыт вожыл. А ынде, ужыда, тиде искусствыланат тунемым. Кызыт мый пельменьым да подкогыльым ышташ тунемам. Верушем туныкта. «Петя, тунем, манеш, илышыште, манеш, чыла кўлеш лиеш». Вот мый и тунемам. Тидат веле огыл, тудо мыланем ятыр сай ушым пуа. А тый, Миклай изай, «лўмем йомдаренам» манат. Ватет тыйым огыл гын, тый ватетым туныкто.

— Вывод манметым пеш вашке ыштылат, Пӧтыр. Тый эше ватет дене идалык шуде арням гына илет, а моктанет. А ме ныл ий илена, кок икшывына уло. Умбакыжат илаш шонена. А вот лўм шотышто ик ойыш огына шу, — Миклай шыргыжале. — Мый гын шке шотем дене лўм деч посна мутланен ом керт. Мом ом йод, эртак Аня але Анечка манам. Ну, сырен колтымо годым Анна Петровна маналтеш. Рушла ойлем-ойлем да марла тўҥгалам. Ануш, Анук, шоктем. Мыйын лексиконышто, ужат, мыняр шыма лўм уло?!

А умылаш икте-весым тене кузе умылена. Мутлан, мый паша гыч толам. А мӧҥгыштӧ вўд уке. Вате мелнам лутынеже. Колам: «Вўдым кондо!» — йўк шокта. Ик век ончалат — икшыве-влак кум ияш деч кугырак уке, вес век ончалат, шымлу ияш шоҥго ава шинчылтеш. А ынде йодыш лектеш: кӧ вўдым кондышаш? Значит, Миклай. Ведрам налат да лектын кает. А вўдым нумалаш мый моткоч мастар улам. Изинек нумалынам. Мыйын ведра гыч ик чўчалтыш вўдат мландыш ок воч. Эртак тўр дене тӧр кондем. Значит, лўмат каласалтын огыл, пашат ышталтын. Эше, мутлан, манына, йўк шокта. «Мом эре лудын шинчылтат, тўгыч пуым пуртыман!» Кӧ лудын шинча? Мый. Йоча-влак эше школыш огыт кошт. Шоҥго авай книгам ок луд. Ануш мелнам лута. Значит, Миклай пуым пуртышаш. Вот тыге илена.

— Уке, Миклай изай, тыге илаш ок лий. Мый тыгай ватылан ушым пуртем ыле. Мый ончыктем ыле, — Пӧтыр тўргыжеш. — Мо тиде, илыш мо? Ормаш велыс. Тый, Миклай изай, сай бригадир улат, тыйым ялыште чылан пагалат, ачат-ават лўм дене ойлат. А ватет тыгай манын, мый шоненат омыл. Пеш сайла коешыс. Теве кеч мыйын Верушем налаш... — Кузьман Пӧтыр умбакыже ойлынеже ыле, но Миклай коклаш пурыш.

— Мыят тыршем. Южо кечын лўмжымат ом ойло. Но чопем мыйын тугай.

— Ватетым ужмеке, йолпундашке «йывылдик!» — ала-кӧ воштылеш.

— Но, укес! Мый, мый ура чонан улам. Теве мый тыланда ик фактым каласем...

Но Миклай фактым каласен ыш шукто. Омса почылто — ватыже пурен шогале.

— Коленька, мӧҥгышкӧ каяш жап шуын дыр? — тудын ныжылге йўкшӧ шоктыш.

«Пӧртда йўла, пожар!» — манын, тиде годым уремыште кычкыралыт ыле гынат, ...

* * *

Посна книга дене

Ошэл Васлийын «Айдеме илаш шочеш» лўман серышыже лудшо-влакым чот тургыжландарен. Тушто автор сталинский лагерьыште ужмо кочо орлык нерген каласкала. Шуко тазалыкшым, вийжым йомдарен мӧҥгӧ пӧртыл кертын.

Мыйын шонымаште, тудын «Айдеме илаш шочеш» очеркшым посна книга дене савыктен лукташ кўлеш. Мемнан историйын кочо страницылажым самырык-влакат шарнен шогышт. А карьерист-влакым — В. Элмарым, А. Айзенвортым да молымат — писатель радам гыч курымешлан ўштылаш да шем книгаш возен шындаш темлем. А марий калык палыже, нуно могай йырнык пашам ыштеныт.

А. ГРИГОРЬЕВ.
Морко район,
Петровский села.

Почеламутым, семым возат

Морко районысо Коклаcола культура пӧртыштӧ вокально-и н с т р у м е н т а л ь н ы й ансамбльым чумырымо. Тудым Женя Соколов вуйлата. Культура пӧрт пашаеҥ Сергей Михайлов, Октябрьский АТП-ын шофержо Игорь Борисов, «Путь Ленина» совхозын шофержо Евгений Алексеев кумылын полышкалат.

Ансамбль утларакшым марий композитор-влакын мурыштым шергылтара. Женя Соколов ден Игорь Борисов почеламутым да семым шкак возат. Нунын кажне номерыштым ончаш погынышо-влак ал-ал кумылын вашлийыт.

В. СМИРНОВ.

«Марий семын» юбилейже

Кугу Лаждўр культура пӧртыштӧ «Марий сем» ансамбльым ыштымылан вашке лучко ий темеш. Тудым К. С. Антропов вуйлата.

Ким Степанович И. С. Палантай лўмеш музыкальный училищым тунем лектын, пашам ончычшо Йошкар-Олаште ыштен, вара шочмо Кожласолашкыже пӧртылын. Кугу Лаждўр культура пӧрт директор лийын, тысе школышто музыкым туныктен. Пытартышлан А. И. Михеев дене пырля «Марий сем» ансамбльым чумырен.

Самодеятельный артист-влакын мастарлыкышт ий еда шуаралт толын. «Марий сем» тўрлӧ смотр ден конкурслаште сай могырым ойыртемалтын, а латкум ий ончыч тиде икоян ансамбльлан калык коллектив лўмым пуымо.

А. ПЕТРОВ.
Кужэнер район.

Шекланыза: чот йўкшемда

Писательым шарнат

34 ийыш тошкалше поэт Шадт Булат (тудо Пошкырт кундемысе Янакмат ялыште шочын кушкын) Кугу Отечественный сарыште шочмо элнан эрыкше верч вуйжым пыштен. Кодшо ий декабрьыште тудлан 80 ий темеш ыле.

КЫЗЫТ Янакмат ялыштына поэтын шольыжо Султанбурат (Степан) Булатов, шӱжарже Часькабика (Жанна) Ахметшина илат. Нуно коктынат пенсийыште улыт. Часькабика кумло утла ий туныктышылан ыштен. Тудо йӧратыме изаж нерген шуко оҥай случайым шарна. А Султанбурат кужу жап Марий АССР-ысе Курык марий районышто садоводлан ыштен, чапле олма садым да кугу лектышан умылам ончен куштымыжлан тудо Марий кундем гыч шочмо ялышкына Трудовой Йошкар Знамя орден дене пӧртылын. Тыштат С. Булатов колхоз садлан негызым пыштыш. Кызыт тиде сад верч тудын эргыже, Василий, вуйын шога.

Шадт Булат шочмо кундемкан пӱртӱс сылнылыкшым, поянлыкшым, пашалан тале эргыже да ӱдыржӧ-влакым почеламутлаштыже, «Гӱльбану» поэмыштыже моктен мурен. Поэтын шӱжаржын ойлымыжла почеш, кумдан палыме «Ший памаш» почеламутшымат Шадт Минич ялыштына канаш толмыж годым возен.

Шочмо ялыш пӧртылмеке, тудо ик кечымат мӧҥгыштӧ шинчен огыл, эре калык коклаште лийын: шудо солаш, погаш ял калык дене пырля коштын. Кажне кечын кастене, паша гыч пӧртылмеке, возымо почеламутлажым ешыште изашольыжлан, шӱжарже-влаклан лудын. А пашаште, каныме жапыште, еҥ-влак эре Шаймурат пелен чумыргеныт, тудын Марий кундем нерген оҥайын ойлымыжым, «Гӱльбану» да «Октябрь» поэмыла гыч ужаш-влакым, у почеламутлажым лудмыжым кугу кумылын колыштыныт. «Салымсола покшелне» мурым поэт калык дене пырля мурен.

Шаймуратын канаш пӧртылмыжым еҥ-влак кажне ийын куанен вученыт. «Вашке мемнан Шадт изайна пӧртыл шуэш,— маныныт.— Адак мыланна моҥай-гынат оҥайым конда, мемнам куандара».

Шадт Булатын кугу изаже Ислемгале (Галь) ожнысо «Памаш» колхозын ик уста садоводшо, мӱкш ончышыжо, тудо жаплан кугун тунемше, ял калыкын пагалыме еҥже лийын. Шаймурат южгунам изаж пелен сад-пакчаште, мӱкш отарыште полышкален, а кастене ӱдыр-каче-влак коклаште тудо тӱрлӧ модышым шонен луктын, нуным модыктен. Шаймуратын курык марла мурымыжым еҥ-влак шӱм шулен колыштыныт, вара шкеат пырля ушнен муреныт.

Шадт Булатын шочмыжлан 80 ий темме кечым мемнан Шаран кундемысе чыла марий школышто (Янакмат, Мешер, Яммат, Усола кандашияш, Акпарс, Тумпагыш кыдалаш, Чопай, Пекшаул, Куртетал, Чекей тӱҥалтыш школлаште) кумдан палемденыт. «Знамя Октября» райгазет литературно - художественный монтажлан кӱлеш материалым печатлен. Тушко поэтын автобиографийжым, икмыняр почеламутым, «Гӱльбану», «Октябрь» поэмыла гыч ужаш-влакым пуртымо. Шочмо ялыштыже лийше юбилей касым Ш. Булатын «Петю» пьесыж гыч ужаш сӧрастарен, йоча-влак тудын «Акпаш» повестьше гыч ужашым лудыныт. Тушто Янахмат ялын мотор вер-шӧржӧ нерген сылнын возымо. Мемнан ялна пӱнчеран. Куэран кундемыште, курык воктене верланен. Лишнак эҥер йоген эрта. Кӱан курык сер гыч ятыр «ший памаш» шыргыктен лектеш, «йоргыктен йога тораш». Ший памашын вӱдшӧ «йӱштӧ, тамле». Тудым уло калык йӧратен йӱэш. Вате-влак чай шолташ вӱдым колонка гыч огыл, а поэтнан моктен мурымо ший памаш гыч налыт. Памаш серыште шындыме тополь, куэ, ӱянгге, шертне, поланвондо, ломбо озарланен кушкыт. Шадт Булатым шарныктат.

С. ГАЛИН,
туныктышо.

Башкир АССР,
Шаран район.

ЭШЕ УЛО МО?

ЮРИНО районный рӱдӧ библиотекыште «Литературный вашлиймаш» клубын члежне-влак школышто тунемше-влак дене пырля Анатолий Проставкинын «Ночевала тучка золотая» повестьше почеш лудшо-влакын конференцийыштым эртареныт. Конференцийым туныктышо М. Г. Капустина вуйлатен.

Конференцийыште тӱҥ рольым йоча-влак шуктеныт. Нуно повестьын содержанийжым лончыленыт, образ да йылме нерген шке шонымыштым каласеныт.

Конференций деч вара клубын члене-влак эртыше жапыште ыштен шуктымо пашам иктешленыт да у ийлан планым палемденыт.

«Литературный вашлиймаш» клуб 1989 ий мартыште шочын. Эртыше жапыште кандаш вашлиймаш лийын. Анна Ахматован, Михаил Зощенкон творчествыштым каҥашыме, писатель Константин Кислов дене вашлийме.

У ийыште Сергей Есенинын, Михаил Булгаковын, Борис Пастернакын, Сергей Чекмаревын да моло писатель-влакын пашаштым каҥашаш, верысе автор-влак дене вашлияш палемдалтеш.

Мемнан республикын вес районлаштыже тыгай клуб уло гын, Юринысе клуб серышым возаш ӱжеш. Тидыже пашаште чот полшаш ыле.

Л. ОХОТНИКОВ.

тыйым эше Николай Сергеевич маныт.

— Ойго шинчалан ок кой да малаш эрыкым ок пу, — тӱҥале Миклай. — Вот мыят тыгак. А тый, Пӧтыр, пеш вашкет. Вашке паша вара воктен кая. Садлан вот мом мый каласынем. Еҥым ойлымыж годым нигунамат ит вашкыкте. Тудо шонымыжым путаен кертеш. Вот мый манам. Панкрутын лӱмжым уло ял пален огыл, а мыйым лӱмым мӧҥгешла — уло ял пала, а ватемже не признает.

— Кузе не признает, молан не приз-на-ет? — Пӧтыр коклаш пурыш. — Мутлан, теве мыйын Верушем эртак Петя, Петруша, Петрунька веле шокта. Кастене, мутлан, маныла, малаш верым ямдыла, тӧшакым пушкыдемда, а вара колам: «Петрунька-а! Тӧшак ямде, малаш возаш жап!»

— Чечас, чечас, Верушем, — манам мый тудлан.

— Тый, ала адакат иктаж вере каяш ямдылалтат, Петрунька? Шинчеп лий, тиде кече деч вара тый мый дечем йодде нигушкат от кай; а каяш гын, пырля. Мыйынат шкетын мӧҥгыштӧ лиймем ок шу. Йокрок!

— Мый, манам, Веруш, кеч-кушкат пырля кошташ тӱҥальына. Настойчивый вет мыйын Верушем, ӱдыржӧ годым тыгаяк огыл ыле. — пытарыш Кузьман Пӧтыр.— А такше келша. Вате тыгаяк лийшаш.

— Ӱдыржӧ годым...— савырнен пелештыш Миклай. — Ӱдыр-влак, маньым вет, чыланат тыматле лийын моштат. А тый, шонет, мыйын ватем ӱдыржӧ годым тыгай ыле мо? Уке-е! Анук мыйын тыгай огыл ыле. Мутлан, мат ыштымыла, — шыргыжалеш Ньван вате.

— Молан йоҥылыш? Ӱдыр налмашым калыкыште ниал манын ойлат, — вашештем.

— Туге маныт да. А мыйын Иван ӱмыржӧ мучко вес семын ойла. Удыр налмаш — пӧръеҥын илышыштыже эн кугу йоҥылыш, манеш. Мыят, манеш, тыйым налме дене йоҥылыш лийынам. Латкок ий лиеш ынде пырля илена, а тудо эртак «йоҥлыш да йоҥлыш» манеш. Кузерак вара орьеҥетын лӱмжӧ? — Кенета Иван вате мутшым весыш савыра.

— Ануш, — манам.

Иван вате еҥгай ӧршыла коеш. Орьеҥ кондымым тудо пуйто колынат огыл. «Ну, шонем, еҥгай, пеш чоя улат. Шоктеже-можо тыланет... орьеҥ ончаш толынат».

— Шоктетше пешак кӱлеш гын, пуэн колтем, — манам. — Ме, манам, мелнам, ужат, кӱэштна. Орьеҥ мелнам, манам, кочкаш шич!

— Ай, ала-мом ойлыштат, Миклай, мый вет тидым шонен толын омыл, — манеш Иван вате.

Но мелна кочкаш шинчеш. Ик мелна катыкым налеш да кочшын коеш. Вара, тау манын, ӱстел кокла гыч лектеш. Шоктетымат палаш мо-иден, мӧҥгышкыжӧ лектын кайышыла коеш. «Иван вурашыже эрыкым пуэм ыле мо ли! — Кузьман Пӧтырым ик еҥ чарыш.

— Ну, вот маньым мый, кушан шогална гала? Уке, Петя, тыште мый шкемым титаклаш ом шотло. Тыште характер титакан. Мыйын характер огыл — ватемын. Эше тыгай ӱдырамаш-влакат улыт. Чын, чыланак огыл, но улыт. Ӱдырышт годым «выче-выче» койыт, тыйын лӱмет кеч Митрофан але кеч иктаж-могай «фан» лийже, садак тыйым лӱмет денак да эше ныжылгын ойлат. А марлан лектын гына шуэш— чыла мондалтеш.

— Тиде шотышто южо пӧръеҥ-влакат тыгай улыт. Теве мыйын ик йолташем уло... Те тудым чылан паледа...— Кузьман Пӧтыр ойлен ыш пытаре.

— Тый чарнен кертат, але уке? — йӱк шоктыш.

— Да, характер тӱрлӧ уло, — Миклай умбакыже ойлаш тӱҥале. — Мыйынат ватемын характерже мардежла вашталте. Теве гына кечывал веке пуа ыле, ончет, мӧҥгешла шӱшкаш тӱҥале.

— Лӱм деч посна кузе те ешыштыже мутланеда? — Пӧтыр адак йодо.— Мый тыге ом керт ыле. Мый вообще мутланаш ом тӱҥал ыле. Йӧра эше ме Веруш дене коктын нигунамат тыге илаш огына тӱҥал. Ме кызыт чыла вере пырля улына. Киношко але драмкружокышко каена — пырля улына. Тудо героинямм модеш гын, мый— геройым. Тудо мура гын, мыят мурем, кушта гын... А вот кушташыже мыйым Веруш туныктыш. Товат. Ожно годым вожылам ыле, кузе, мапурташыже... — Мо тиде, илыш мо? Ормаш велыс. Тый, Миклай изай, сай бригадир улат, тыйым ялыште чылан пагалат, ачат-ават лӱм дене ойлат. А ватет тыгай манын, мый шоненат омыл. Пеш сайла коешыс. Теве кеч мыйын Верушем налаш...—Кузьман Пӧтыр умбакыже ойлынеже ыле, но Миклай коклаш пурыш.

— Мыят тыршем. Южо кечын лӱмжымат ом ойло. Но чонем мыйын тугай.

— Ватетым ужмеке, йолпундаште «йывылдик!» — ала-кӧ воштылеш.

— Но, укес! Мый, мый ура чонан улам. Теве мый тыланда ик фактым каласем...

Но Миклай фактым каласен ыш шукто. Омса почылто — ватыже пурен шогале.

— Коленька, мӧҥгышкӧ каяш жап шуын дыр? — тудын ныжылге йӱкшӧ шоктыш.

«Пӧртда йӱла, пожар!» — манын, тиде годым уремыште кычкыралыт ыле гынат, Миклайым колышт шинчыше еҥ-шамыч тынаре огыт ӧр ыле. Миклай ватын моткочак шыман да тидын годымак йӧратен каласыме «Коленька» лӱм чылаштымат кенета ӧрыктарыш.

А Миклай упшыжым нале, ала-молан уэш шыргыжале да, «чеверын» манын, ватыже почеш лекте.

— Йо-ма-ак! А меже, окмак семын, умшам карен пел час колышт шинчышна, — ала-кӧ пӧртыштӧ пелештыш да утен каен воштыл колтыш.

Пундаш — йолпундаш.

Семен ВИШНЕВСКИЙ.

* Яла — Волжск велне — паша.

** Пидыктараш — йыгыжтараш.

вашке лучко ий темеш. Тудым К. С. Антропов вуйлата.

Ким Степанович И. С. Палантай лӱмеш музыкальный училищым тунем лектын, пашам ончычшо Йошкар-Олаште ыштен, вара шочмо Кожласолашкыже пӧртылын, Кугу Лаждӱр культура пӧрт директор лийын, тысе школышто музыкым туныктен, пытартышлан А. И. Михеев дене пырля «Марий сем» ансамбльым чумырен.

Самодеятельный артист-влакын мастарлыкышт ийеда шуаралт толын. «Марий сем» тӱрлӧ смотр ден конкурслаште сай могырым ойыртемалтын, а латкум ий ончыч тиде ижоян ансамбльлан калык коллектив лӱмым пуымо.

А. ПЕТРОВ.
Куженер район.

Шекланыза: чот йӱкшемда

Синоптик-влакын увертарымышт почеш, таче республика мучко 31—36 градус, а Йошкар-Олаште 31—33 градус йӱштӧ лиеш. Коклан пылангеш, лум огеш лӣй, мардеж йӱдвелым секундышто 7—12 метр писылык дене пуа.

14—15 январьыште игече огеш вашталт, тыгак йӱштӧ лиеш. Йӱдым 40—45 градус марте йӱкшемда. Кечывалым 27—32 градус йӱштӧ лийшаш. Тиде кечылаште лум огеш лум, мардеж йӱдвел-эрвелыш савырна, секундышто 5—10 метр писылык дене пуа.

„Марийская правда" газет воза

Тачысе номерыште М. С. Горбачевын Литовский ССР-ыште лиймыж нерген ТАСС-ын отчетшо печатлалтын.

Газет республиканский ден верысе Советлашке сайлаш ямдылалтме нерген радамлын каласкала.

Номерыште тыгак республикыште наций-влак коклаcе отношений дене кылдалтше икмыняр пеш кӱлешан йодышлан «Ваш келшен илыман» интервью, химийым туныктышо нерген журналист А. Мироновын «Попован рейтингше» материалжым да тыгак ятыр моло материалым лудаш лиеш.

УВЕРТАРЕНА, ПАЛДАРЕНА

ОНЧЫЗА

7 канал. 6.30—120 минут. 8.30—Мӧҥгысӧ академий. 9.00—Мультфильм. 9.10 — Калык инструментын йӱкшӧ. 9.40—Айдемын институтшо. 10.40—Калык творчество. 11.10—Животный нерген. 12.10—«На всю оставшуюся жизнь». Худ. телефильм. 1—2 серий. 14.30—«Цирк для моих внуков». СССР-ын калык артистше Ю. Никулинын творчествыж нерген. 15.40—Спектр. 16.10—«Укротительница тигров». Худ. фильм. 18.00—Тӱнямбал панорама. 18.45—I Всесоюзный анимационный кинофестивальысе фильм-влак. «Как стать человеком», «Театр папы Карло». 19.15 — Шонанпыл. (Швейцарий). 19.45—Кинопанорама. 1 ужаш. 21.00 — Жап. 21.30—Кинопанорама. 2 ужаш. 22.45—«Новогодний детектив». Балет-мыскара. 23.10—«А» музыкальный программа.

12 канал. 8.00—Гимнастика. 8.20—«Приключения на маленьких островах». Худ. фильм. 9.30—Мультфильм. 9.45—«Дверь, открытая для тебя». Телефильм. 1—2 серий. 12.00—Док. фильм. 12.30—Ече спорт. Тӱнян кубокшо. 30 км. Пӧръеҥ-влак. 14.00—«Дешевле меди». Док. фильм. 14.30—Видеоканал. 17.00—«Театральный дебют министра». «Тартюф» спектаклын премьерыж нерген. 18.00—Руш йылме. 18.30 — Жап. 19.00—Марий эл. 19.10—«У ий водын». У ий программа. (Угыч ончыкталтеш). 20.00—Сайын малыза, йоча-влак. 20.15 — Поэзий. 20.25—Телевизионный музыкальный абонемент. 21.30 — Режиссер В. Виноградовын фильмже-влак. «Я помню чудное мгновенье». 22.30 — «Весенний экспресс». «Не ходите, девки, замуж». Худ. фильм-влак. «Еще раз про любовь». Киноконцерт.

10 канал. 19.00—«Педагогика—для всех». 20.00—Сайын малыза, йоча-влак.

КОЛЫШТСА

6.30 — Программа. 6.33 — «Ужара» радиостанций. 6.53 — Газет обзор. 7.30 — Увер. 7.45 — Эстрадный муро концерт. 15.15 — «Мнение» программа. 15.45 — Марла ойлаш тунемына. Радиошкол. 17.15 — «Диалог». 17.55 — Увертарымаш.

ТЕАТР

РЕСПУБЛИКАНСКИЙ руш драмтеатр

«В открытом море» — 18.

КИНО

«РОССИЯ» кинотеатр (Кугу зал)

«Легенда о белом драконе» —10.50, 12.40 (йоча сеанс). Жикина династия»—9, 14.20, 16.20, 18.10, 21.20. «Хон Гиль Доп» (премьера)—19.50.

«РОССИЯ» кинотеатр (Изи зал)

«Любимый раджа» (1 да 2 серий) — 9.30, 14.50, 17.40, 20.20. Кужемдыме сеанс: «В цирке только женщины», «Опаленные Кандагаром» — 12.20.

«ОКТЯБРЬ» кинотеатр

«Зеленый луч» — 9. «Король скачек» — 10.30, 14.40 (йоча сеанс). «Кинг-Конг» (1 да 2 серий) — 12, 16, 21.10. Кужемдыме сеанс: «Маленькая Нина», «Утраченные грезы» — 18.40.

«РЕКОРД» кинотеатр

«Короткое замыкание» — 9, 15, 16.50. «Бесстрашный атаман»—11. «Чудесный лес» —13. «Однажды в Америке» (1 фильм, кугыеҥ-влаклан гына)—18.30. «Однажды в Америке» (II фильм, кугыеҥ-влаклан гына)—21.10.

«МИР» кинотеатр

«Однажды в Америке» (1 да 2 серий, кугыеҥ-влаклан гына) — 9, 16.40, 19.50. «Однажды в Америке» (3-шо серий, кугыеҥ-влаклан гына)— 12, 15. «Король Дроздовик» — 13.30.

Редактор В. А. МАТЮШЕВ.

Редакцийын адресше:

424000, Йошкар-Ола, СССР Вооруженный Вийын 70-шо идалыкше урем, 20

Талукышто 300 номер лектеш.

Тираж 17 412.

Газетын индексше 52710

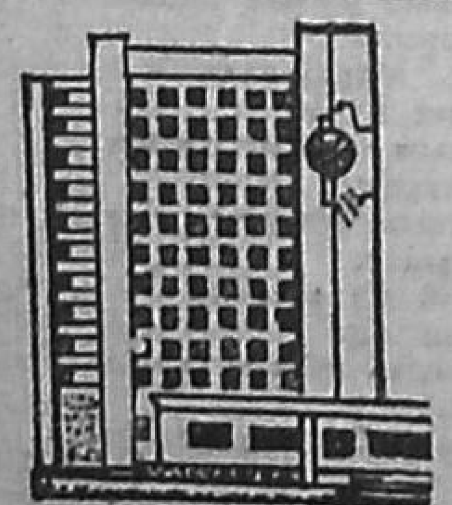

Телефон-влак:

Редактор — 5-08-40

Заместитель-влак — 5-25-36, 5-39-26

Приемный — 5-37-91

Ответственный секретарь — 5-35-73

Заместитель-влак — 5-39-36

ОТДЕЛ-ВЛАК:

Партийный илыш — 5-53-18

Идеологический — 5-54-34

Промышленность, строительство да транспорт — 5-54-89

Аграрный — 5-29-77

Совет паша да быт — 5-42-22

Культура, литература да искусство — 5-08-64

Информаций да письма — 5-39-19, 5-43-72

Кусарыше — 5-39-55.

Увертарымаш — 5-39-44

Газетын собкоржо-влак:

У Торъялыште — 9-15-19.

Моркышто — 9-16-86

Звениговышто — 9-22-83.

Оршанкыште — 2-17-38.

Марий АССР Госкомиздатын республиканский полиграфическо-редакционный объединенийже

424700, Йошкар-Ола, Комсомольский урем, 112.

Э—00117. Заказ 1033.